

İsmail Fâzıl [Cebesoy] Paşa'nın Mütareke'nin Akdinden Evvel Vaziyet ve Hâl Üzerine Ufak Bir Nazar Başlıklı El Yazısı Notları

Tülay ERCOŞKUN*

Sadık Fatih TORUN**

Özet

İsmail Fâzıl [Cebesoy] Paşa, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına tanıklık etmiş asker ve devlet adamı olarak hizmet etmiştir. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Yozgat Milletvekili olmuştur. Meclisin feshedilmesinden sonra, fikir ve düşünceleriyle Sivas Kongresi'nde ve ilk TBMM'ye katkı sağlayarak Milli Mücadele Hareketi içinde yer almıştır. İlk İcra Vekilleri Heyeti'nde Nafta Vekilliği yapmıştır. Basılı eserlerinin yanı sıra el yazısıyla tuttuğu notları döneme ışık tutmaktadır. Bu çalışmada, aile arşivinde yer alan "Mütareke'nin Akdinden Evvel Vaziyet ve Hâl Üzerine Ufak Bir Nazar" başlıklı el yazısıyla tuttuğu notların günümüz Türkçesine çevrilip değerlendirilmesi ve tarih araştırmacılarının istifadesine sunulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İsmâil Fâzıl [Cebesoy], Yozgat Milletvekili, Nafta Vekili, Milli Mücadele, Mütareke.

İsmail Fâzıl [Cebesoy] Pasha's Autographic Notes Entitled As "A Brief Overview of the Situation Before the Signing of Armistice of Mudros"

Abstract

İsmâil Fâzıl [Cebesoy] bore witness to the late Ottoman period, served as military man and statesman. He was elected as the deputy of Yozgat in the last Ottoman Parliament. After its abolishment, he participated in Congress of Sivas and in the First Grand National Assembly of Turkey and was involved in the National Struggle Movement. During the first cabinet of Turkey, he was elected as Minister of Public Works. His both published and unpublished works offer an insight into the late period of Ottoman Empire.

In this paper, one of his autographical writing, which was obtained from his family archive, entitled as "A Brief Overview of Situation Before the Signing of Armistice of Mudros" will be reviewed based on firsthand and second-hand historical sources. A

* Doç. Dr. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, tkeskin@gmail.com

** Dr. Danışman, TBMM, sadikfatih@gmail.com

transliteration of the notes will be presented for the use of history researchers.

Keywords: *İsmâil Fâzıl [Cebesoy], Deputy of Yozgat, Ministry of Public Works, The National Struggle, Armistice of [Mudros].*

Giriş: İsmail Fâzıl [Cebesoy]'un Hayatı¹:

Müşir Mehmet Ali Paşa'nın damadı, Mehmet Ali ve Ali Fuat Cebesoy'un babası olan İsmail Fâzıl, 1853 veya 1856'da (1272) Girit (Kandiye)'de doğmuştur². Babası Sökeli Cebecioğullarından tüccardan İbrahim Ağa'dır. Babasını küçük yaşta kaybetmesinden sonra annesiyle birlikte 1867'de İstanbul'a gelmişti. Askerî İdadîyi ardından Harbiye Mektebini bitirerek 1873'te *Süvari Teğmen* ve 1876'da *erkân-ı harbiye yüzbaşılığıyla* (kurmay yüzbaşı) Erkân-ı Harbiye'den mezun olmuştur. Erkân-ı Harbiye sınıfları yüksek riyaziye ve tâbiye-i cesime öğretmenliğine atanmış, bu görevi sırasında 93 Harbi çıkınca 1293 Karadağ ve Hersek muharebelerine katılmıştı. Buradaki canfedâkârâne hizmetlerinden dolayı *Kolağalığına* (kıdemli yüzbaşı) terfi ve Dördüncü Mecidî ve Karadağ madalyasıyla taltif edilmişti. 1 Ekim 1878 tarihinde de *Binbaşılığa* terfi etmiştir. Sultan II. Abdülhamit'in yaverliği (21 Temmuz 1880)³ görevinde bulunmuş, 4 Ağustos 1883 tarihinde *Kaymakam* (yarbay) olmuştur⁴.

[12]99 evahirinden 1901 yılına kadar 4. Ordu mıntıkasında görev yapmıştır. 1901'de İstanbul'a gelmiş, 30 Mart 1901'de *Mirliva* (tuğgeneral)⁵, 25 Ağustos 1908'de

1- İsmail Fâzıl Paşa'nın tercüme-i hâliyle ilgili yapılmış olan çalışmalar ve hatıratlar için bkz. P.S. [Peyami Safa], *Güzide Serdarımız Ali Fuad Paşa ve Pederi Merhum İsmail Fâzıl Paşa Tercüme-i Halleri*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1920; İsmet Türkmen, İsmail Fâzıl Paşa'nın (Cebesoy) Hayatı, Askeri ve Siyasi Faaliyetleri, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005 başlıklı yüksek lisans tezi daha sonra geliştirilerek kitap olarak basılmıştır. Bkz. İsmet Türkmen, İsmail Fâzıl Paşa: Askeri-Siyasi Hayatı ve Fikirleri (1856-1921), Altınpost Yayınları, Ankara, 2015. Tülay Ercoşkun, "İsmail Fâzıl [Cebesoy] Paşa'nın Hatıraları ve Tarihî Kaynak Olarak Kullanımı Üzerine Düşünceler", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu*, 25-27 Nisan 2018, Aydın/Türkiye; Tülay Ercoşkun, "İsmail Fâzıl [Cebesoy]'un Kısa Tercüme-i Hâli", *Yücel Özkaya'ya Armağan Yazılar*, Yay. Haz./ed. H. S. Feyzioğlu, Hel Yayınları, Ankara, 2015, ss. 59-77; Tülay Ercoşkun, "İsmail Fâzıl Paşa'nın [Cebesoy] İslahata Dair Görüşleri", Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, 26. Cilt, 42. Sayı, Eylül 2007, ss. 181-199; Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2000; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, III. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995

2- Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s.48'de 1853'te doğduğunu Peyami Safa, *a.g.e.* s. 16'da 1856 yılını Fahri Çoker, *a.g.e.* s. 969'da 1856 (1272) yılında doğduğunu belirtmektedir. İsmet Türkmen, *a.g.t.* s. 9'da TBMM Arşivinde yer alan şahsi dosyasında da 1856 yılının kaydedildiğini belirtmektedir.

3- Emekliliğine Dair Notları, ss.3-4; Fahri Çoker, *a.g.e.* s. 969; Peyami Safa, *a.g.e.* s. 17'de 1878 yılında mabeyn müşiri Gazi Osman Paşa'nın intihabıyla Sultan Abdülhamid merhuma *binbaşılıkla* yaver olduğunu belirtmektedir.

4- Çoker, *a.g.e.*, s. 969; Türkmen, *a.g.t.* s. 10'da *Kaymakamlık* payesi aldığı yılı 1882 olarak vermekte ancak tezin 124. sayfasında *Kaymakam* olduğu tarih 22 Temmuz [12]99'dur ve çevirdiğimizde 03 Ağustos 1883'e denk gelmektedir.

5- Çoker, *a.g.e.*, 970; Türkmen, *a.g.t.*, s. 124'te 17 Mart 1317'de (30 Mart 1901) *Mirliva* olduğunu kaydederler.

Ferikliğe (Korgeneral)⁶ terfi ve Harbiye Mektebi Nazırlığına atanmıştı⁷. 26 Mart 1909'da Aydın'daki 14. Redif Fırkası Kumandanlığına atanarak İzmir'e gitmişti⁸. 14 Temmuz 1909'da Adana hadisesinden dolayı Vali Cevad Bey ve kumandan Ferik Mustafa Remzi Paşa ile diğer memurların yargılanması için oluşturulan Fevkâlâde Divân-ı Harb-i Örfisi başkanlığına memur edilmiştir⁹. [1]326'da Suriye valiliğine tayin olunmuştu (8 Eylül 1909)¹⁰. Trablusgarb muharebesinde İzmir'de toplanan "Müretteb İzmir Kolordusu Kumandanlığı"na 25 Kasım 1911 tarihinde tayin olunmuştu¹¹. Ardından 6. Redif Müfettişliğinde görevlendirilmişti¹². 1 Şubat 1912 tarihinde Kosova vilayetindeki 7. Kolordu Kumandanlığına memur edilmiştir¹³. Şubat 1913'te yeniden İzmir Kuvvayı Mürettebesi Kumandanlığına tayin edilmiş¹⁴ ve 12 Şubat 1913 tarihinde "Harbiye Nezâreti Sûvârî Dâ'iresi Riyâsetine" Padişah iradesiyle atanmıştır¹⁵. 6 Ocak 1914'te (24 Kanun-i Evvel 1329) yaş haddinden emekliye sevk edilmişti¹⁶.

Emekliye ayrılmasından sonra, I. Dünya Savaşı süresinde ülkenin içinde bulunduğu vaziyete tanıklık etmiş, ülke meselelerini yakından takip etmiştir. Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Savaşı sonunda, Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalayarak (30 Ekim 1918) fiilen sona ermesiyle birlikte, bağımsızlık mücadelesi için görev alanlar arasında yer almıştır¹⁷. 24 Ağustos 1919'da Sivas Kongresi'nde İstanbul Murahhası (delege) olarak bulunmak üzere Sivas'a gitmişti¹⁸. Osmanlı Mebusan Meclisinin son dönemi

6- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ. TAL, Dosya No:455/ Gömlek No: 1326 B-028, Tarih: 30 B 1326 (28 Ağustos 1908).

7- Peyami Safa, *a.g.e.*, s. 18; Çoker, *a.g.e.*, s. 970; Türkmen, *a.g.t.* s. 10 ve s. 124'te *Ferikliğe* terfi 12 Ağustos [1]324 tarihi (25 Ağustos 1908)dir.; Emekliliğine Dair Notları, s. 6;

8- Emekliliğine Dair Notları, ss.6-7; Çoker, *a.g.e.*, 970; İsmet Türkmen, *a.g.e.*, s. 13;

9- BOA, İ.AS.87/1327 C 095, Tarih: 25 C 1327 (14 Temmuz 1909); Emekliliğine Dair Notları, s.7; Peyami Safa, *a.g.e.* s. 18

10- Çoker, *a.g.e.*, 970 ve Türkmen, *a.g.t.*, s. 32'de Valiliğe atanma tarihi olarak 8 Eylül 1909'u verirken, Peyami Safa, *a.g.e.*, s. 18'de 1911 yılında valiliğe tayin olunarak bir buçuk sene kadar devam ettiğini söylemektedir. Darü's-Şafaka Cemiyeti üye kütüğüne 98 numaralı üye olarak kaydedildiği 14 Mart 1909 tarihinde memuriyetinin Suriye valisi olduğu belirtilmiştir. Emekliliğine Dair Notlarında 326 senesinde tayin olduğunu ve 15 ay sürdüğünü belirtmektedir. Bkz. Emekliliğine Dair Notları, s. 7

11- BOA, İ.HB, 102/1329 Z 007, Tarih: 03 Z 1329 (25 Kasım 1911); Peyami Safa, *a.g.e.*, s. 18'de "1912'de Devlet-i Osmaniye ile İtalya arasında vuku bulan Trablusgarb muharebesinde İzmir'de tahşid edilmiş olan müretteb kolordu kumandanlığına tayin" olduğunu belirtmektedir. Emekliliğine Dair Notları, s. 8

12- BOA, İ.HB, 104/1330 M-026, Tarih: 06 M 1330 (27 Aralık 1911); Çoker, *a.g.e.*, s. 970'de Suriye Valiliği'nin ardından, 1 Temmuz 1910'da 6. Redif Müfettişliğine nakledildiğini söylemektedir.

13- BOA, İ. HB/ 107/ 1330 S-022/ 1330 S 12 (01 Şubat 1912); İsmet Türkmen, *a.g.e.*, s. 13; Emekliliğine Dair Notları, s. 8

14- BOA, İ.HB, 128/1331 Ra-001, Tarih: 01 Ra 1331 (08 Şubat 1913); Peyami Safa, *a.g.e.*, s. 19; İsmet Türkmen, *a.g.e.*, s. 13

15- BOA, İ.HB, 128/1331 Ra 018, Tarih: 05 Ra 1331 (12 Şubat 1913)

16- Peyami Safa, *a.g.e.*, s. 19; Ayfer Özçelik, *a.g.e.* s.1 ve İsmet Türkmen, *a.g.t.* s.10.

17- Milli Mücadele Dönemi'nden başlayarak ölümüne değin siyasi faaliyetleri için ayrıca bkz. İsmet Türkmen, "I. TBMM Hükümeti Döneminde İsmail Fâzıl Paşa'nın Nafia Vekilliği Görevi (1920-1921)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 3, Aralık 2008, s. 135-158.

18- İsmet Türkmen, *a.g.e.*, s. 76.

için yapılan seçimde Yozgat milletvekili olmuştu¹⁹. Meclisin feshi üzerine Ankara'ya gelerek 23 Nisan 1920'de Meclisin açılışında bulundu. İlk kurulan Vekiller Heyetine, 3 Mayıs 1920'de Nafia Vekili seçilmiştir. 25 Aralık 1920'de yapılan oylamada güvensizlik gösterilmesi üzerine bakanlık görevinden düşürülmüştür. Bakanlık görevinin ardından sağlık sorunları nedeniyle doktorların önerisiyle Ankara'dan uzaklaştırılmak istenmiş ancak kendisi ayrılmak istememiştir. 18 Nisan 1921'de Ankara'da vefat etmiş, Hacı Bayram dergâhında toprağa verilmişti. Daha sonra ise Cebeci Asrî mezarlığına nakledilmişti²⁰.

İşkodra ve Hersek firkaları erkân-ı harbiyesinde erkân-ı harb *Yüzbaşısı* ve *Kolağası* (*Kıdemli Yüzbaşı*) rütbelerinde bulunduğu sıradaki tanık olduğu olayları *1292-93 Osmanlı-Karadağ Seferi*²¹ ve *Meşâhir-i Askerimizden Bir Sahife*²² adlı eserlerinde ayrıntılarıyla anlatmıştı. 1913'te *İslâhâta Dâir Mütâla'ât-ı Umûmiyye* adlı kıymetli bir layiha kaleme almıştı.²³

“Mütarekenin Akdinden Evvel Vaziyet ve Hâl Üzerine Ufak Bir Nazar” başlığında tuttuğu notları 48 sayfadan oluşmaktadır. Bu notlarda, Mondros Mütarekesinin imzalanması ve hükümlerinin uygulanmaya başlaması neticesinde Osmanlı ordusundaki değişim, İzmir başta olmak üzere Anadolu'nun muhtelif yerlerinde başlayan işgaller ve bu işgaller neticesinde Müslüman unsurların yaşadığı sıkıntılar, milli mücadele ruhunun oluşumu ve bu ruhun teşkilatlanması, bütün bunlara karşı İstanbul hükümetlerinin milli mücadele aleyhine ortaya koyduğu siyaset ve aldığı kararlar hakkındaki tespit ve görüşleri ile Padişah'a bütün bunlar hakkında bir takım isteklerinin bulunduğu arzı yer almaktadır.

Notlarının girişinde şunları ifade etmektedir:

“1328 senesinden beri bilâ-fâsıla altı sene kadar bir müddette mukadderât-ı devleti idare etmiş olan İttihad ve Terakkî Fırkası'na mensup hükümetin vermiş olduğu karar üzerine 1330 senesinde Avrupa düvel-i merkeziyesiyle müttefikân Harb-i Umûmiyye dâhil olmuştu. Devletimizin harbe dâhil olması mı? Bî-taraf kalması mı? Yahut düvel-i

19- İsmet Türkmen, *a.g.e.*, s.101; Çoker, *a.g.e.*, s. 970.

20- İsmet Türkmen, *a.g.e.*, s. 13-14, 69, 76, 101, 115, 139, 141-142; Çoker, *a.g.e.*, s. 970. Cebeci Asrî mezarlığına nakledilmesi için bkz. Tülay Ercoşkun, “İsmail Fâzıl [Cebesoy] un Kısa Tercüme-i Hâli”, s. 66, dipnot 50.

21- İsmail Fâzıl Paşa, *1292-1293 Osmanlı-Karadağ Seferi*, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul, 1329 [1913]. Bu eser, oldukça ayrıntılı olarak ele alınarak günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Bkz. İbrahim Yılmazçelik-Ali Gökçen Özdem, “İsmail Fâzıl Paşa'nın Kaleminden 1292-1293 (1876-1877) Osmanlı-Karadağ Seferi”, *On Dördüncü Askeri Tarih Kongresi (3-7 Aralık 2012), Sunulmayan Bildiriler-*, ATASE Yayınları, ss. 3-38.

22- İsmail Fâzıl Paşa, *Meşâhir-i Askerimizden Bir Sahife*, Necm-i İstikbal Matbaası, Dersaadet, 1329 [1913]. Bu eserini de İsmet Türkmen ayrıntılarıyla ele alarak değerlendirmiştir. Bkz. “İsmail Fâzıl Paşa'nın 1877-1878-Osmanlı-Rus Harbi'nin Kahramanlarına Dair Değerlendirmesi”, *Tarihin ve Tarihinin İzinden – Kazım Yaşar Kopruman Armağanı- Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Ankara, 2014, ss. 324-342

23- İsmail Fâzıl (Cebesoy) Paşa, *İslâhâta Dâir Mütâla'ât-ı Umûmiyye*, Matba'a-i Osmanîye, Dersaadet, 1329 [1913]. Eserin değerlendirilmesi için bkz. Tülay Ercoşkun, “İsmail Fâzıl Paşa'nın (Cebesoy) İslahata Dair Görüşleri”, Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, 26. Cilt, 42. Sayı, Eylül 2007, ss. 181-199.

mütelifle zümresiyle ittifak etmesi mi? İktizâ ederdî bunlardan hangi şık devletin selâmet ve menfa'atine muvâfık olurdu? Bu suallere bazıları tarafından Harb-i Umûmiye dâhil olmamız bir hata belki bir cinayet olup bî- taraf kalmamız muvâfık-ı menfa'at-i devlet olurdu zımnında cevap veriyorlar ve serd-i mütâla'at ediyorlar. Hâlbuki bu mütâla'at fenne ve ma'kulâta muvâfık değildir zannederim.

Zira pek mühim ve nazik olan bu suallerin cevabı: Vaziyeti! Tarihi, coğrafi siyâsî, iktisâdî, dinî uhûd-ı atîka sevkü'l-ceyş ve buna mümâsil mesâil ile tedkik edecek erbâb-ı vukûf ve ihtisâsın mukarrerâtında mündemic olur. Yoksa indî ve ferdî mütâla'ât meseleyi kat'iyet-i riyâziye ile halledemez. Binâberîn bu bahsi zaman-ı münâsebe ta'lik ve erbâbına tevdi' edelim. Yalnız devleti bugünkü vâdi-i inkırâz ve izmihlâlin medhaline sürüklemiş olan sevâik ve avâmilden addolunabilecek olan harbi idare eden başkumandanlık heyetinin pek fâhiş[?] hat[a]iât-i sevkü'l-ceyşesi ve devletin harp esnasında siyaset-i hâriciye ve dâhiliyesini idare etmiş olan kabîne azasının sû-i idare ve sefâhat ve irtikâbâtları sebebiyle bunların bi'l-muhâkeme tecziyelerini talep ve iddiâ eylemek milletin her an mahfûz olan bir hakk-ı sarihidir”²⁴.

“Ardından “Mütarekenin İmzalanması ve Mütareke Müddeti Olan Dokuz Aylık Olaylar” ara başlığı altında olaylar ele alındıktan sonra görüşlerini şöyle açıklamaktadır: “...milletin Padişah'ın amâline muhâlif olan bir kabinenin artık bir mevki-i resmîsi olamayacağından hükümdarımızın bunu der'akab iskât etmesi muktazî iken hâlâ mevkiinde ibkâ buyuruyorlar. İşte hallolunmaz bir muammâ. Ancak millet bu esas üzerine bu kabinenin iskâtı hükümdardan şiddetle ve mütevâliyen talep etmesi selâmet-i hukûk-ı Pâdişâhî ve devlet namına bir hakk-ı sarihtir” .

Metnin içeriğinde Paris Barış Konferansı'ndan (Ocak 1919- Ocak 1920) ve Mebusan Meclisinin İstanbul'da değil de Anadolu'da uygun bir yerde toplanması konularının görüşüldüğü ve notlarının son sayfasında 17 Şubat Salı bilgisi yer aldığından 1920 yılı Ocak-Şubat aylarında yazılmış olabileceğini düşünebiliriz.

İsmail Fâzıl Paşa, bahsi geçen notlarına Mondros Mütarekesinin imzalanma süreciyle devam etmiştir. Osmanlı Devleti müttefiklerinden Almanya ve Avusturya'nın yenilmesi Bulgaristan'ın ise tek başına İtilaf Devletleri'yle anlaşma imzalaması neticesinde ateşkes talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine İzzet Paşa kabinesi tarafından bir heyet anlaşma için gönderilmiş, İtilaf Devletleri'ni temsilen görüşmeye İngiliz Amiral Galthorpe²⁵ katılmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde 25 maddelik bir anlaşma

24- İsmail Fâzıl Paşa, “Mütarekenin Akdinden Evvel Vaziyet ve Hâl Üzerine Ufak Bir Nazar”, başlıklı el yazısı notları, s.1-3.

25- İngiliz Amiral Arthur Gough Calthorpe, (1864-1937) İstanbul'da ilk İngiliz Yüksek Komiseri olarak 1918-1919 görev yapmıştır. Limni Adasının Mondros limanında gerçekleşen Mondros Ateşkes Antlaşması görüşmeleri sırasında İtilaf Devletlerini temsil etmişti.

imzalanmıştı²⁶. İsmail Fâzıl Paşa'ya göre böyle büyük bir dünya savaşı neticesinde imzalanacak anlaşmanın şartlarının daha önceki anlaşmazlıklar veya savaşlar neticesinde imzalanan anlaşmalar gibi olmaması, şartlarının galip devletler lehine çok daha belirgin hükümler içermesi doğaldı. Ona göre Mondros Mütarekesinin maddeleri çok ağırdı. Fakat bu İtilaf Devletleri'nin memleketimizi sebepsiz yere işgal etmeyi sağlayan ve milletimizi gasp edecek mahiyette hükümler de barındırmıyordu²⁷. Bununla birlikte İtilaf Devletleri'nin dayattığı şartları protesto etmek ve karşı çıkması için padişahı ve milleti bir araya getirmesi gereken hükümet heyetinin tam tersi şekilde davranması Osmanlı milletinin unutamayacağı bir felaketti²⁸.

İsmail Fâzıl Paşa'ya göre millet İttihat hükümetlerinden refah ve kurtuluş için gayret göstermesini bekliyordu. Fakat bu dokuz aylık süreçte gösterdikleri kötü yönetim neticesinde milleti çaresiz duruma düşürmüşlerdi. Şöyle ki; Mondros Mütarekesi hükümlerine göre İtilaf Devletleri kendileri için tehdit oluşturabilecek bir olay meydana geldiğinde istedikleri yerleri işgal edebileceklerdi. İsmail Fâzıl Paşa'ya göre böyle bir durum söz konusu olmadığı halde hükümetin idaresizliği yüzünden İstanbul başta olmak üzere birçok yerde işgale başlanmış ve idare İtilaf Devletleri'ne geçmiş, bundan cesaret alan Museviler, Ermeniler ve özellikle Rum ahalisi de Türk-İslam unsurlarını her türlü tezahüratla tahrik etmeye başlamıştı. Yaşanan olayları İsmail Fâzıl Paşa el yazısı notlarında ayrıntılarıyla tasvir etmiştir. Bu anlatımda Gayrimüslimlerin bayrağımızı ayaklar altına aldığı, Yunan bayraklarıyla sokaklarda gösteriler yaparak liderleri Venizelos'un resimlerini her köşeye astıkları ve Yunan ordusuna gönüllü asker olarak kayıt yaptıran Rumların İstanbul sokaklarında milli marşlarını söyleyerek gezdiklerini belirtmiştir. Venizelos İstanbul ve Aydın vilayetlerinde izci adıyla her geçen gün mevcudu artan bir ordu oluşturuyordu. Ayrıca gayrimüslimler patriklerinin emriyle Osmanlı ordusundaki yükümlülükleri dahil olmak üzere diğer vergilerini ödemeyi reddediyorlardı. Neticede İsmail Fazıl Paşa bütün bunlar yaşanırken sadece şeklen varlığı olan hükümetin polis ve İstanbul muhafızları gücüyle birkaç Müslümanı tutuklamak veya bunları İngilizlere teslim edip Malta'ya sürgün edilmelerini sağlamak dışında hiçbir şey yapmadığını iddia etmiştir²⁹.

Mondros Mütarekesinin beşinci maddesine göre sınırların korunması ve asayişin sağlanmasına yetecek kadar askeri kuvvet dışındaki ordu hemen terhis edilecek, asker

26-30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi'nin tam metni için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri cilt 1 (Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları)*, TTK Yayınları, Ankara, 1953, s.519-524.

27- Dönemin devlet adamlarından Sadrazam İzzet Paşa, Mondros Heyeti'nde yer alan Hariciye Müsteşarı Reşat Hükmet Bey ve heyete başkanlık yapmış Rauf Bey (Orbay) İtilaf Devletleri'nin itidalle hareket edeceklerini ve anlaşmanın 7. maddesini gerekçe gösterip keyfi uygulamalardan kaçınacaklarını düşünmektedir. Bkz. Mustafa Budak, "Mütareke Dönemi'nde İtilaf Devletleri'nin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)", İlimi Araştırmalar, sayı:5, İstanbul 1997, s.81-82. , İhsan Sabri Balkaya, "Mütareke Dönemi Asayiş'in Üç Boyutu", *Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı:41, 2008, s.10.

28- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.3-5.

29- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.5-8.

mevcudu ve nerelerde konuşlanacakları İtilaf Devletleri ve Osmanlı Devleti arasındaki müzakereler sonucunda belirlenecekti. İsmail Fâzıl Paşa notlarında mütareke sonrasında Osmanlı ordusunun durumu hakkında önemli bilgiler vermiştir. Buna göre İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki müzakereler neticesinde belirlenen Osmanlı ordusunun muharip asker mevcudu 3400 Denizci, 20 Fırka, 10 Kolordu, Karargâh ve diğer hizmetleri yapacak 9000 asker ile toplam mevcudu 77000 olacak şekilde planlanmıştı³⁰.

Notlarında Mütareke başlarında silahlı durumda bulunan ve geri hizmetlerle birlikte toplam asker sayısının 200.000 civarında olduğunu, ancak mütareke gereğince 77000'e düşürülmesi gereken bu sayının terhis sırasındaki yanlış hesaplamalardan 40000'e indiğini söylemektedir. Ona göre bu durumun düzeltilerek asker mevcudunun 70000 olması için hükümet yetkililerinin İtilaf Devletleri nezdinde yaptıkları girişimler ise sonuç vermemiştir. Bu yanlış hesapla birlikte elde kalan 37000 tüfeğe de İtilaf Devletleri tarafından el konulmuştur³¹. Bununla birlikte, İsmail Fâzıl Paşa notlarında savaş sırasında firar eden askerlerin suçlarının padişah tarafından affedildiğini, ancak bu askerlerin kalan askerlik sürelerinin tamamlamaları için kışlarına teslimin İngiliz kontrol memurları tarafından kalan askerlik süreniz de af kapsamında bahanesiyle engellendiğini belirtmiştir. Ayrıca bu durumu gören mevcut askerlerin de firar etmeye başladığı, bu nedenle 40000 asker mevcudu dahi sağlanamayarak taburların mevcudunun 40-50 askere kadar indiğini ve sınır güvenliği ve asayişini sağlamak şöyle dursun nöbet tutacak asker kalmadığını belirtmiştir³².

Bununla birlikte, İsmail Fâzıl Paşa notlarında eski içişleri bakanı Ali Kemal'in 26 Haziran 1919 (26 Haziran 1335) tarihli vilayetlere gönderdiği genelge³³ ile firar eden ve bakaya askerlerin yakalanıp asker mevcudunun artırılması için gereken idari işlemlerin engellendiğini ifade etmiştir³⁴.

30-Genel Kurmay Başkanlığı tarafından resmi belgeler ile hazırlanan çalışmaya göre İtilaf devletleri ve Osmanlı İmparatorluğu tarafından ordu mevcudu konusundaki mutabakata göre er sayısı 61.223 olmalıydı. Ancak Fazıl Paşa'nın da bahsettiği gibi İngilizlerin kaçak ve celpleri geri bırakılanları silahlılarına alınmalarına mani olması sebebiyle bu sayı 43000'e kadar düşmüştü. Bkz. *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1993, s.272. Diğer bir kaynakta ise müttefiklerin istekleri doğrultusunda kâğıt üzerinde 65.464'e indirildiği belirtilmiştir. Bkz. Zekeriya Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılandırılması*, TTK Yayınları, Ankara, 2001,s.35.

31- Osmanlı Ordusunun mütareke sonrası silah mevcudu ve silahsızlandırılması konusundaki ayrıntılar için bkz. A.g.e, s. 263-272.

32- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.8-9.

33- "İstanbul'da daha önceki tamimiyle Mustafa Kemal'in tepkisini alan İçişleri Bakanı Ali Kemal, bu sefer 26 Haziran'da yayınladığı yeni bir beynamede, Müdafaa-i Milliye hareketlerinin anlamsız olduğu kadar, müfettişlerin seferberlik hazırlıklarının mütarekeye aykırı olduğunu ilan etmekten çekinmez. Ancak bu beyanname aynı zamanda onun sonu olur. İstanbul'da Milli Mücadele taraftarı Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'nın ve diğerlerinin bir tepkisine maruz kalır. Bu tartışmaların akabinde de istifa eder". Erdal Aydoğan, "Mustafa Kemal'in Erzurum'a İlk Yolculuğu", Atatürk Üniversitesi *Atatürk Dergisi*, 2/1, 1997, ss.14-15. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/26019>. Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele'ye Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine*, Birinci Kitap, TTK Yayınları, 1959. , s.149.

34- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.10.

İsmail Fâzıl Paşa'ya göre Türk-İslam unsurunu yok etmek için başlatılan vahşi işgale karşı bu unsuru savunma ve mücadeleden tamamen mahrum bırakmak için hükümetimiz ve düşmanlar yarışa girişmişlerdir. Ona göre bu iddiasını doğrulayan birçok örnek vardır. Bunlardan en feci olanı İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalidir. Notlarında Ferid Paşa kabinesinin devletin bütünlüğünün korunması üzerine varılan anlaşma şartlarına tamamen aykırı olan bu işgal karşısında istifa etmek yerine bir iki bakanı değiştirerek İzmir'in kendi hükümeti tarafından herhangi bir direniş gösterilmeden işgalinin üstünü örtmek istediğini iddia etmiştir³⁵.

İsmâil Fazıl Paşa notlarında bu iddiasını dönemin İzmir valisi miriliva Nurettin Paşa'nın görevden alınması olayıyla desteklemeye çalışmıştır. Ona göre Nurettin Paşa tecrübelerine dayanarak İzmir'in işgali konusunda bir öngöründe bulunmuş ve emrindeki askerleri İzmir sahilinden Girit'e kadar savunma pozisyonunda tertip etmişti³⁶. Bu durumda işgalin bir direnişle karşılaşılacağını fark eden İtilaf Devletleri'nin Nurettin Paşa'nın azli konusundaki isteği Ferit Paşa kabinesi tarafından hemen yerine getirilmiştir³⁷. Vatandaşların Nurettin Paşa'nın görevden alınmaması karşısındaki talepleri ise dikkate alınmamış, Aydın valiliğine İzzet Bey [Kambur lakaplı Ahmet İzzet Bey, 1871-1920], Kolordu komutanlığına ise İzmir sevk kumandanlığında hiçbir kıymeti ve meziyeti olmayan emekli miriliva Nadir Paşa [Ali Nadir Paşa, 1867-1924] tayin edilmiştir³⁸.

İsmail Fâzıl Paşa notlarında yeni valinin ilk icraatının Aydın, Manisa ve İzmir kasabalarında halkın elinde bulunan silahları ittihatçıların memlekette bir ihtilal çıkarma teşebbüsünde bulunacak bahanesiyle toplamak olduğundan bahsetmiştir. Ona göre bu nedenle savunmasız kalan İzmir halkı Yunanlıların büyük mezalimine tecavüzüne insanlık vicdanını titretecek derecede zulmüne maruz kalmış ve bu işgalin neticesinde sekiz on bin ölü ve yaralı ile her türlü sefaletten etkilenmiş yüz bin Müslüman göç etmiştir.³⁹ İsmail Fâzıl Paşa, vali İzzet Paşa'nın ihanetinin içişleri bakanlığı tarafından bilindiğini ve dönemin içişleri bakanı Mehmet Ali Bey'in bu valinin görevden alınması konusunu padişaha arz ettiğini notlarında ifade etmiştir. Ancak bu talebi hükümet tarafından yerinde

35- İsmail Fâzıl Paşa, a.g.n., s.12.

36- İsmail Fâzıl Paşa, a.g.n., s.12., İzmir'in işgaline karşı duracak örgütlenmede Nurettin Paşa'nın ön planda bir yeri vardır. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'nın son yılında, Akdeniz'den yapılması ihtimali olan düşman saldırılarına karşı Batı Anadolu'yu koruyacak kuvvetlerin başına geçmiş ve Mondros Mütarekesi'nden önce karargâhını Aydın'dan İzmir'e nakletmiştir. Nurettin Paşa'nın kendi mektuplarından aktaran Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt 1, MEB Yayınları, Ankara, 1977, s.169.

37- Nurettin Paşa 1919 senesi Mart ayının başlarında Rumlara yönelik katliam yapılması yönünde emirler verdiği yönünde sahte evrak düzenlenerek görevinden alınması sağlanmıştır. Bu evrak ve diğer ayrıntılar için bkz. Celal Bayar, *Bende Yazdım Milli Mücadele'ye Giriş 5*, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 1635-1637.

38- İzzet Bey'in İzmir Valisi, Kolordu komutanı olarak ise Nadir Paşa'nın atanması İzmir'in işgalini kolaylaştıran etkenlerden biri olmuştur. Bunu tayin sonrası vali İzzet Bey'in vilayette yaptığı konuşmadan anlıyoruz. Bu konuşmada İzzet Bey önceliklerinin barış ve taraflar arasında çıkacak her türlü yanlış anlaşılmalara çözmek olduğunu belirterek, bu görevini engellemeye kalkanların şiddetle cezalandırılacağını söylüyordu. Bkz. Tansel, a.g.e., s.177.

39- İzmir işgali neticesinde gerçekleşen can ve mal kaybı konusunda detaylı bilgi için bkz. Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s.478-479.

görülmemiş ve bakan İzzet Paşa'yı görevden alma kararından vazgeçerek görevine devam edebilmiştir⁴⁰.

Ahmet İzzet Bey (1871-1920) 11 Mart 1919'da Aydın valiliğine tayin olunmuş, 23 Mart'ta görevine başlamıştı. 5 Ocak 1920 tarihinde geçirmiş olduğu kalp krizi sonucunda vefatına kadar valilik görevini sürdürmüştü⁴¹

İsmail Fâzıl Paşa da Vali İzzet Bey'in Yunan taraftarı bir hain olduğu görüşündeydi. Metropolit Hrisostomos⁴² ile birlikte şehri idare ediyordu. Nadir Paşa ise Yunanlılar tarafından uğradığı her türlü hakaret üzerine vicdan sahibi olsaydı ya intihar etmesi gerekirdi cesareti yoksa bir daha yüzünü kimseye göstermeyecek şekilde bir köşede inzivaya çekilmesi gerekirdi. Aksine bunu yapmadığı gibi üniforması üzerinde İstanbul sokaklarında etrafa selam vererek gezdiği Fazıl Paşa'nın notlarında belirttiği diğer bir husustur. Ona göre İzmir'de Yunanlılar tarafından kalpağı ve forması yere atılarak horlanmış ve zorla yaşa Venizolos diye bağırılan Nadir Paşa'nın hükümet tarafından askeriye ile ilişığının kesilmesi hiç olmazsa emekli edilmesi gerekirdi⁴³.

İsmail Fâzıl Paşa, masum ve mağdur Türklerin bu işgale karşı hayat ve istiklalini korumak için milli kuvvetleri toplaması ve bir teşkilatlanma yoluna gitmesinin çok doğal bir hak olduğunu savunmuştur. Ona göre bu teşkilatların bir isyan ve ihtilal yapmak için kurulmadıkları gibi hiçbir devlete karşı düşmanlıkları da yoktu. İtilaf devletleri bu teşkilatı kendi amaçlarını az çok engelleyeceği düşüncesiyle gayrimeşru gösterme gayreti içine girmişti. Bunun için hükümetten bu teşkilatı engellemelerini ısrarla talep ediyorlardı⁴⁴.

İsmail Fâzıl Paşa'ya göre mevcut hükümet zaten Kuvveyi-Millîye Teşkilatı'nı kendi aleyhine görüyor ve bu teşkilatın dağıtılması ve Mustafa Kemal ve Rauf Paşa'nın tutuklanması konusunda içişleri bakanları Ali Kemal ve Adil Beyler aracılığıyla emirler veriyordu. Bir taraftan da hükümet Kuvve-i Milliye Teşkilatı'nın faaliyetlerini yerinde incelemek ve halkı bu teşkilattan soğutmak için el altında menfaatperest adamlarını Anadolu'nun çeşitli yerlerine görevlendiriyorlardı⁴⁵. İsmail Fâzıl Paşa notlarında bu görevlendirmelere örnekler vermiştir. Emekli subay Süleyman Paşa'nın yardımcılarıyla

40- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.13-14.

41- Ahmet İzzet Bey hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Karayaman, "İzmir Valisi İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", ÇTTAD, VI/15, (2007 Güz),s.3-18. . <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/233331> Ayrıca bkz. İzzet Öztoprak, "İzmir Valisi (Kanbur) İzzet Bey Meselesi", XIV. Türk Tarih Kongresi, 09-13 Eylül 2002, III. Cilt, Ankara: TTK, 2005, ss. 33-44. <https://drive.google.com/file/d/0B7liBn5XLsAfckNFdGVGdzZsX3M/view>

42- İzmir metropolidi Hrisostomos Kalafatis (1867-1922) ile ilgili olarak bkz. Bülent Atalay, "İşgal Döneminde İzmir Metropoliti Hrisostomos (1919-1922)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/1, Haziran 2009, ss. 31-50. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/321653>

43- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.15-16.

44- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.17.

45-1919 Mart ayı ortalarında Rum eşkiyasını yola getirmek amacıyla bir nasihat heyeti oluşturdu. Bu heyet Rumların Türk köylerine saldırılarını engelleyecekti. Daha sonra bu heyetlerin görev alanı genişletildi ve çeşitli unsurlar arasındaki sorunları giderme görevi verildi. İlk olarak Anadolu'ya şehzadeler Abdülhalim ve

beraber Konya ve Afyonkarahisar'a bu gerekçelerle görevlendirildikleri ve milli mücadele aleyhine çalıştıkları bu örneklerden biridir⁴⁶. Fâzıl Paşa'ya göre sözde bu memurların görevi mülki ve askeri memurlar arasındaki sorunları halletmekti. Ancak bu görevlerini bırakıp hükümetim Meclis-i Mebusan'ı toplayacağı, Kuvâ-yı Milliye'yi dağıtacağını ve Mustafa Kemal'in kongrelerinin açıkça yanlış olduğu konusunda milli mücadele aleyhine propaganda faaliyeti yürütüyorlardı⁴⁷.

Bu görevlendirmelere diğer bir örnek ise, merhum müşir Hayri Paşa'nın damadı Galip Paşa'nın Galata'da lamba satma ticareti ile meşgul iken askeri teşkilat koruması altında Ankara vilayetine durumu incelemek için görevlendirilmesidir. Galip Paşa bir taraftan 20. kolordu komutanı Ali Fuat Paşa'nın yanında gözüküyor fakat Anadolu'dan çıkacak milli mücadele hareketinin engellenmesi gerektiğini de kendisine söyleyemiyordu. Bunun için onu İstanbul'a davet ederek konunun hükümet yetkilileri tarafından kendisine iletilmesini istiyordu. Diğer taraftan da bazı beldelerde ahaliye millî mücadele boşuna bir çaba bununla meşgul olmayınız hemen İngilizlerin himayesini kabul edin padişah'ta bu fikirde diye telkinde bulunuyordu. Kısaca Fâzıl Paşa'ya göre Galip Paşa da ne yaptığını bilmiyordu⁴⁸.

İsmail Fâzıl Paşa'nın hatıratında üzerine önemle durduğu konulardan biri de dönemin işleri bakanı Adil Bey tarafından milli mücadele aleyhine yayınladığı genelgedir⁴⁹. Ona göre İçişleri bakanı ve İngiliz Muhipler Cemiyeti İdare Meclis-i Reisi Adil Bey'in milli teşkilatları dağıtma emrini verdiği 8 Ağustos 1919 (8 Ağustos 1335) tarihli vilayetlere gönderilen genelgenin her satırı ihanetle doluydu⁵⁰. Mustafa Kemal gerek bu genelge gerekse Damat Ferit hükümeti tarafından Sivas valiliğine atanan Ali Galip Bey'in Sivas kongresinin toplanmasını engelleme girişimlerinden sonra dönemin İçişleri Bakanı Adil Bey'e 10 Eylül 1919 tarihinde aşağıdaki telgrafi göndermiştir⁵¹:

“Milleti padişahına maruzatta bulunmaktan men ediyorsunuz. Alçaklar caniler; hainler! Düşmanlarla millet aleyhinde tertibat-ı hainanede bulunuyorsunuz. Millettin kudret ve iradesine takdirden aciz olduğunuza şüphe etmiyorum. Fakat vatan ve millete karşı hainane ve mezbuhane harekette bulunacağımıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayınız. Galip Bey ve hempaları gibi bülehanın ahmakça olan mevhum

Abdürrahim Efendiler başkanlığında iki heyet gönderildi. Detaylı bilgi için bkz. M. Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele'ye Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine*, Birinci Kitap, TTK Yayınları, 1959, s.64.

46-Süleyman Paşa Abdülhalim Efendi'nin başkanı olduğu nasihat heyetine sonradan görevlendirilmiştir. Bkz. Tayyip Gökbilgin, a.g.e., s. 64.

47- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.19.

48- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.20-21.

49- Ali Fuat Cebesoy hatıratında babası İsmail Fazıl Paşa'nın 29 Temmuz 1919'da Ankara'ya geldiğini belirtmiştir. Bu tarih işleri bakanı Adil Bey'in genelgesinden 11 gün önceye denk gelmektedir. Bu ziyarette Fâzıl Paşa oğluna iç işleri Bakanı Adil Bey'e itimatın caiz olmadığını ve her zaman tehlikeli olabileceğini belirtmiştir. Bkz. Ali Fuat CEBESÖY, *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2000, s.142.

50- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.21.

51- İrade-i Milliye, nr 2, s.4,10-11- Eylül 1335 (10 Eylül 1919).

vaadlerine kapılarak ve Mr. Nowil gibi milletimiz ve vatanımız için muzır olan ecnebilere vicdanınızı satarak irtikap ettiğiniz denaetlerin milletçe tatbik olunacak mes'uliyetini nazar'ı dikkatte tutunuz. Güvendiğiniz eşhas ile merkumun akıbetini öğrendiğiniz zaman kendi akıbetinizle mukayeseyi de unutmayınız”

Bu telgraftan görüldüğü üzere İsmail Fâzıl Paşa'nın Adil Bey hakkındaki görüşlerini destekler niteliktedir.

İsmail Fâzıl Paşa, notlarında bu genelgeye göre Yunanlıların işgali altında bulunan bölgelerde mallarına el koyulan halkın zararlarının adil bir şekilde karşılanması için tespit komisyonları kurulacağı bildirilmiştir. Bu komisyonun çalışmaları sırasında Osmanlı memurlarının yardımında bulunacaktı. Bu genelgede Yunanlıların işgal ettiği yerdeki milli mücadele teşkilatlarının hemen dağıtılması gerektiği bunun dışında kalan halkın ihtiyaçlarının ise karşılanacağı belirtiliyordu. İsmail Fâzıl Paşa söz konusu genelge gereğince milli mücadele teşkilatlarının dağıtılması durumunda ne tür bir felaketle karşılaşılacağına General Milne'nin raporuna bakarak anlaşılabilceğini belirtmiştir⁵². Bu rapora göre Yunanlıların geçici olarak işgal ettikleri yerler ilerde yapılan pazarlıklar neticesinde belki azalacak fakat nihayetinde vatan toprağı kaybedilmiş olacaktı⁵³.

Fâzıl Paşa'ya göre, Yunanlıların hiçbir anlaşma şartına dayanmayan ve haksız işgali karşısında İzmir'in hemen boşaltılmasını istemek ve milletinin namusunu küçük gören bu işgale karşı silahla direnmek azminde olduğunu İtilaf Devletleri'ne bildirmek hükümetin en kutsal görevidi. Ancak İsmail Fâzıl Paşa mevcut hükümetten beklenilemeyeceğini ve Yunanlıların bu vahşi işgaline karşı evini, malını namusunu muhafaza maksadıyla silaha sarılıp savunma yapmaya çalışan Müslümanlara karşı İngiliz generalinin raporunu dikkate alan bir içişleri bakanında milli bir sevgi bulunması ve buna göre hareket etmesinin düşünülemediğini iddia etmiştir⁵⁴.

Bununla birlikte, Ona göre Yunan işgaline mümkün mertebe mani olan Kuvâ-yı Milliye birliklerinin dağıtılması işgalin Anadolu içlerine yayılmasından başka bir işe yaramayacaktı. Bunu isteyen hükümet ise haindi⁵⁵.

Söz konusu genelgede iç ve dışişleri siyasi gerekliliklere göre yürütme görevinin hükümete ait olduğu başka kişilerin ve kurumların müdahalesinin olumsuz sonuçlar getirebileceği belirtilmiştir. Fazıl Paşa bunun zor durumda olan devleti selamete

52- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.23.

53- Yunan işgaline karşı oluşan direniş karşısında İtilaf Devletleri işgalin geçici olduğu propagandası yapmaya başladılar. Bir taraftan da İtilaf Devletleri Karedeniz Ordusu başkomutanı General Milne Milne hattı olarak bilinen Ayvalık Kozluca ile Manisa'nın kuzeyinden, soma-Akhisar ile Salihli'nin batısından, aydın ile Ödemiş'in doğusundan geçip büyük Menderes boyunca uzanan hat boyunca işgalle sınırlandırılacak ve çatışma duracaktı. Bkz. Adnan Sofuoğlu, İzmir'in işgali sonrasında batı Anadolu'da işgali genişletmeleri ve bölgede oluşan milli direniş, *Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı:29-30, 2002, s.140.

54- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.23-24.

55- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.25-26.

çıkabilecek ve bunu yapacağı konusunda halkta da bir kanaat uyandırabilen vatanperver bir hükümet için geçerli olduğu görüşündedir. Ancak Ona göre dokuz aydan beri milletin başındaki felaketi kabul etmekten başka bir şey yapmayan hükümetin bu iddiaları çok gülünçtür. Ayrıca Yunan ve Bulgar hükümetlerinin böyle bir iddia da bulunma haklarının olduğu, Osmanlı Hükümet'inin de bunlardan ibret alması gerektiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte Fazıl Paşa Adil Bey'in bu genelgesinin bir mantıksızlık şaheseri olduğunu ve daha iyisi yapmak içinse bir yarışma düzenlemesi gerektiğini iddia etmiştir⁵⁶.

Genelgede Kuvâ-yı Milliye'nin dağıtılması istemektedir. Halkın güvenliği ve hukukunun korunmasını için gereken tedbirlerin ise hükümet tarafından alınacağı belirtilmiştir. İsmail Fâzıl Paşa bu durumu şiddetle eleştirerek ordunun terhis edildiğini, jandarma ve polisin yetersiz olduğunu, bu durumda vatani savunmak için kurulan Kuvâ-yı Milliye'nin de dağıtılmasıyla kalan hangi kuvvet ve araçla milletin hukukunun ve hayatının korunacağını sorgulamıştır⁵⁷.

İsmail Fazıl Paşa notlarında Paris Barış Konferansı'nda devleti temsil eden heyete göndermelerde bulunarak Ferit Paşa ve diğer delege Rıza Tevfik'in bu konferansta milletin hukukunu korumak adına hiçbir şey yapmadıklarını vurgulamıştır⁵⁸.

Genelgenin diğer bir hükmünde Kuvâ-yı Milliye hareketinin memleketin yararına olduğunu zanneden ve teşvik edenlerinde ilerde bu hareketin memleket için doğuracağı kötü sonuçtan pişmanlık duyacağı fakat bunun bir faydası olmayacağı belirtilmiştir⁵⁹. İsmail Fâzıl Paşa notlarında bu maddeyi şiddetle reddetmiştir. Ona göre, bağımsızlık haysiyeti lekelenerek gayrimüslimler tarafından ayaklar altına alınmış İtilaf Devletleri'nin akşama sabaha vereceği karara göre yaşayacak bir devlet için bu durumdan daha helak edici bir durumun olmadığını ve milletin istiklalini ve hukukunu koruyanların bundan pişmanlık duymayacağını belirtmiştir⁶⁰.

Son olarak bu genelgenin diğer bir maddesini İsmail Fâzıl Paşa diğer maddelerinin aksine tehdit içerikli olarak yorumlamaktadır. Bu maddeye göre arzu edildiği şekilde milli mücadeleden vazgeçenler dahi derhal tutuklanarak İstanbul'a gönderilecekti. İsmail Fâzıl Paşa hükümetin bunu yapacak gücü olmadığını örnekler vererek açıklamış ve iç işleri bakanının bu kararından dolayı tarih önünde lanetle yad edileceğini savunmuştur⁶¹. Tutuklama yapmak için kolluk kuvvetine sahip olunmadığı hatta İstanbul'da dahi hapishanelerde hâkimiyetin sağlanmadığını belirtmiştir⁶². Durum böyle iken Anadolu'nun içlerinde vatani savunmaları tutuklamaya çalışılmanın imkânsız olduğunu

56- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.27.

57- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.28.

58- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.29.

59- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.30.

60- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.30.

61- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.31.

62- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.32.

söylemiştir.

İsmail Fâzıl Paşa notlarında Padişah Vahidettin'in Morning Post gazetesine mütareke sonrası durum hakkında verdiği demeci de değerlendirmiştir⁶³. Bu demeçte Padişah İtilaf Devletleri tarafından işgallerin durdurulmaması durumunda halkı susturmanın çok zor olacağını ve halkın namusunu korumak için savaşımaya hazır olduğunu özellikle vurgulamıştır⁶⁴. İsmail Fâzıl Paşa bu demece istinaden padişahın milli mücadelenin koruyucusu ve taraftarı olduğunu iddia etmiştir. Ancak Gotthard Jaeschke, “Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri” adlı çalışmasında söz konusu demeçte Padişah Vahidettin “*Babam Sultan Abdülmecid İngiltere'nin ve Fransa'nın müttefiki idi. Ben daima İngiltere'ye hayranlık besledim ve daima İngiltere'ye dost bir siyaset in destekçisi oldum: Biz İngiliz milleti ve hükümetinin insan ve insafılık duygularını ile adaleti temin için bize yardım edeceklerini ümit etmekteyiz.*” dediğini iddia etmektedir⁶⁵.

İsmail Fâzıl Paşa mevcut kabinenin padişahın girişimi ve hareketine muhalif bir tavır takındığını ve milletin Padişah'a muhalif olan bu kabinenin artık resmi olarak bir görevi bulunmadığını ve görevden alınmasını istediklerini iddia etmiştir. İsmail Fâzıl Paşa notlarının diğer bir bölümü Mütareke neticesindeki işgaller sonrasında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaptığı gözlemleri ve İstanbul Hükümeti'nin milli mücadelenin aleyhine aldığı kararların kaldırılması ve alınması gereken tedbirleri içeren Padişah'a sunduğu arzı içermektedir. Bu arzın giriş bölümünde Padişah ve kendisinin milli mücadele konusunda aynı görüşte olduğunu düşündüğünü belirtmiş ve istifa gibi resmi konuların samimiyete şüphe düşüreceğini söyleyerek doğrudan amaca yönelik konuya gireceğini belirtmiştir⁶⁶. İsmail Fâzıl Paşa ilk olarak işgaller sonrası Anadolu'nun durumunu ortaya koymuştur. Ona göre uzun süren savaşlar sonucunda Anadolu'daki Türk kardeşimiz savaşta evladını kaybetmiş iç ve dış düşmanlar tarafından malları gasp edilmiş ırz ve namusuna tecavüz edilmiş haldedir. İsmail Fâzıl Paşa köylerde toprak yemekten karınları şişmiş iki üç yaşındaki çocukları, hanelerinde bizim gibi huzurla oturanlara nafaka yetiştirmek için ayakları çıplak, başları kabak, şalvarı yüz yerinden yamalı dağlarda ovalarda güneş ve tozların altında harman döven saman savuran kadınları ve bu kadınlara yardım eden yaşlıları gördüğünü ve bu manzara karşısında zalim insanlığa lanet okumamanın mümkün olmadığını söylemektedir⁶⁷.

İsmail Fâzıl Paşa bu çaresiz halkın uzun zamandan beri felaket çektiğini ve kötü yönetim neticesinde memleketimizin parçalanması içinde Rum ve Ermeniler dışarda diğer işgalcilere esir etmek üzere bulunduğunu belirtmiştir.

63- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.32.

64- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.33.,

65-15Temmuz 1919'da Morning Post gazetesine verilen bu demecin ayrıntılar için bkz. Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, TTK Yayınları, Ankara, 1971, s.5.

66- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.35.

67- İsmail Fâzıl Paşa,a.g.n.,s.36-37.

Fazıl Paşa bu felaketselere maruz kalmış olan Erzurum, Sivas, Harput ve Bitlis vilayetlerinde bulunanların durumun farkına vararak milli mücadele konusunda ölümüne kadar savaşmak için birleştiğini belirtmiştir.. İsmail Fazıl Paşa bu halk kitlelerini sevk ve idare etmek üzere Mustafa Kemal, Ali Fuat ve İsmet Paşalar gibi Anadolu'nun yiğit evlatlarının bir teşkilat kurduğunu ve bunu takviye için insanüstü bir mesai yaptıklarını söylemiştir. Ona göre henüz bir fidan halinde bulunan bu teşkilatı yok etmek isteyen hükümet bu kişiler hakkında tutuklama kararı çıkartarak Anadolu'nun işgali için Trabzon, Samsun, Eskişehir ve diğer yerlerdeki birlikleri geri çekmişlerdi⁶⁸. İsmail Fâzıl Paşa Amerika ve Avrupa temsilcilerinin Teşkilat-ı Milliye'yi sırf medeni ve insani olması nedeniyle görünüşte olsa da kabul ettiğini iddia etmiştir. Ona göre Osmanlı Devleti bu milli teşkilat olmadan ilim ve irfan seviyesini yükseltemez hiçbir hükümet ve idare şekli bekasını ve istiklalini devam ettiremezdi. Notlarında Anadolu ve memleketin her tarafında kurulmak istenen bu teşkilatın amacının Türk ve İslam siyasi birliğini temininden ibaret olduğunu iddia ederek, böyle kutsal bir amaca eşkıyalık yahut ittihatçılık şekli vererek imhasına çalışmanın İslam alemi ve Türk muhiti içinde yerlerinin ne olacağı sorusuna yanıt aramış, bir hükümetin en önemli dayanağının güçlü bir milletten olması gerektiğini ifade etmiştir. Fazıl Paşa hükümetin ittihatçılık gelecek propagandasıyla Teşkilat-ı Milliye'yi ortadan kaldırmaya ve halkımızı bundan tiksindirmeye çalıştığını iddia etmiştir. Ona göre milletin birliği anlamına gelen ittihat kelimesini İttihat ve Terakki partisiyle ve onun yöneticileriyle bir tutmak cahilliktir⁶⁹.

İsmail Fâzıl Paşa, Padişah'a sunduğu arzın diğer bir bölümünde hükümete iletilmek üzere isteklerini belirtmiştir. Hükümetten milli mücadeleyi açıktan destekleyemiyorlarsa perde arakasından yardımlarda bulunulmasını, milli mücadele teşkilatında yer alanların tayin edilen memurlar aracılığıyla izlenmekten vazgeçilmesi ve tutuklama kararlarının kaldırılmasını istemiştir⁷⁰.

Çünkü İçişleri Bakanı'nın Ankara'ya yeniden bir vali ataması bu kişinin vatansever ve iyi niyetli birisi olma durumunda dahi işi öğrenene kadar çok kayıp verilecekti. Fazıl Paşa Meclis-i Mebusanın toplanması konusunda da aceleci davranılmaması gerektiğini belirterek, Avrupa'da dahi bu derecede serbestlikle seçim yaptırılmadığını iddia etmiştir. Ona göre düşman işgali altındaki ve bu kuvvetlere güvenerek şımaran gayrimüslimlerin bulunduğu İstanbul'da Meclisi toplamak yerine Anadolu'da bir yerde toplanmalıdır. Bu konunun da zaten müzakere edildiğini belirterek padişahın görüşlerini Tahsin Bey oğlununuzun nezdinde bulunan şifre ile yirminci kolordu kumandanlığı ile kendisine gönderilmesi istemiştir⁷¹.

68- İsmail Fâzıl Paşa, a.g.n., s.38-39.

69- İsmail Fâzıl Paşa, a.g.n., s.40-41. İngilizler Kuvâ-yı Milliye'yi bir "Jön Türk- İttihatçı hareketi olarak kabul ediyordu. Damat Ferit Paşa hükümeti de parti ihtirasları yüzünden düşmanını tamamen yok temek için bu milli hareketi böyle gösteriyor, aleyhlerinde düşmanla iş birliği yapıyordu. Bkz. Celal Bayar, *Bende Yazdım Milli Mücadele'ye Giriş* 7, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 1635-1637.

70- İsmail Fâzıl Paşa, a.g.n., s.42-43.

71- İsmail Fâzıl Paşa, a.g.n., s.44.

İsmail Fâzıl Paşa notlarının padişaha arzının son kısmında eğitim konusunu ele almıştır. Ankara'daki erkek, kız mekteplerini ve öğretmen okullarını birkaç kez ziyaret ettiğini ve mekteplerin durumunun Ankara gibi mahrum bir bölgeye göre iyi olduğuna değinmiştir. Fakat Ona göre bu okullar milletin irfan geleceğine cevap verecek düzeyde değildiler. Bunun sebebi ise öğretmenlerin ve okul müdürlerinin çok gayretli olmalarına rağmen eğitimden istenen verim alınamamasının sebebi milli eğitim müdürünün gayretsizliğidir. Fâzıl Paşa milli eğitim müdürünün hatalı olduğunu ise Heyet-i Talimiye'nin gayri resmi olarak kendisine verdiği evraktan anladığını beyan etmektedir. Fazıl paşa padişaktan bu müdürün yerine milletini seven Şam valisi iken gayretlerini tecrübe ettiği bugün İstanbul maarif müdürü mavinî Haşim Efendi'nin tayin edilmesini talep etmektedir⁷².

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve milli mücadele dönemlerine tanıklık ederek önemli görevlerde bulunmuş İsmail Fâzıl (Cebesoy) Paşa'nın "Mütareke'nin Akdinden Evvel Vaziyet ve Hâl Üzerine Ufak Bir Nazar" başlıklı el yazısıyla tuttuğu notları günümüz Türkçesine çevrilip değerlendirilmiştir. Bu notlarında İsmail Fazıl Paşa Mondros Mütarekesinin imzalanmasıyla Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı yaptırımlar ve işgaller neticesinde içinde bulunduğu zor şartları, bu durumda mevcut hükümetlerin aldığı kararları ve milli mücadele hareketini ele alarak görüşlerini açıklamıştır. Birinci el kaynaktan araştırmacıların sunulan bu çalışma ile bahsi geçen döneme dair bazı ayrıntılar ve bilinmeyenlerin tespit edildiği düşünülmektedir.

72- İsmail Fâzıl Paşa, a.g.n., s.45-46.

Kaynakça

I-Arşiv Kaynakları

BOA, İ. TAL, Dosya No:455/ Gömlek No: 1326 B-028, Tarih: 30 B 1326 (28 Ağustos 1908).

BOA, İ.AS.87/1327 C 095, Tarih: 25 C 1327 (14 Temmuz 1909).

BOA, İ.HB, 102/1329 Z 007, Tarih: 03 Z 1329 (25 Kasım 1911).

BOA, İ.HB, 104/1330 M-026, Tarih: 06 M 1330 (27 Aralık 1911).

BOA, İ. HB/ 107/ 1330 S-022/ 1330 S 12 (01 Şubat 1912).

BOA, İ.HB, 128/1331 Ra-001, Tarih: 01 Ra 1331 (08 Şubat 1913).

BOA, İ.HB, 128/1331 Ra 018, Tarih: 05 Ra 1331 (12 Şubat 1913).

İrade-i Milliye, nr 2, s.4,10-11- Eylül 1335 (10 Eylül 1919).

II. Kitaplar

Bayar, C., *Bende Yazdım Milli Mücadele'ye Giriş 5*, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.

Bayar, C., *Bende Yazdım Milli Mücadele'ye Giriş 7*, Baha Matbaası, İstanbul, 1967.

Cebesoy, Ali F., *Milli Mücadele Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.

Çoker, F., *Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, III. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.

Erim, N., *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri cilt 1 (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)*, TTK Yayınları, Ankara, 1953.

Gökbilgin, M. T., *Milli Mücadele'ye Başlarken Mondros Mütarekesinden Sivas Kongresine*, Birinci Kitap, TTK Yayınları, 1959.

İsmail Fâzıl Paşa, “Mütareke'nin Akdinden Evvel Vaziyet ve Hâl Üzerine Ufak Bir Nazar” başlıklı el yazısıyla tuttuğu notları.

İsmail Fâzıl Paşa, *Meşâhir-i Askerimizden Bir Sahife*, Necm-i İstikbal Matbaası, Dersaadet, 1329 [1913].

- İsmail Fâzıl Paşa, *İslâhâta Dâir Mütâla 'ât-i Umûmiyye*, Matba'a-i Osmanîye, Dersâdet, 1329 [1913].
- Jaeschke, G., *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, TTK Yayınları, Ankara, 1971.
- P.S. [Peyami Safa], *Güzide Serdarımız Ali Fuad Paşa ve Pederi Merhum İsmail Fâzıl Paşa Tercüme-i Halleri*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1920.
- Tansel, S., *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. 1, MEB Yayınları, Ankara, 1977.
- Turan, M., *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.
- Türkmen, İ., *İsmail Fâzıl Paşa: Askeri-Siyasi Hayatı ve Fikirleri (1856-1921)*, Altınpost Yayınları, Ankara, 2015.
- Türkmen, İ., “İsmail Fâzıl Paşa'nın 1877-1878- Osmanlı-Rus Harbi'nin Kahramanlarına Dair Değerlendirmesi”, *Tarihin ve Tarihçinin İzinden – Kazım Yaşar Kopruman Armağanı- Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Ankara, 2014.
- Türkmen, İ., *İsmail Fâzıl Paşa'nın (Cebesoy) Hayatı, Askeri ve Siyasi Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005.
- Türkmen, Z., *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılandırılması*, TTK Yayınları, Ankara, 2001.

III- Makaleler

- Balkaya, İ. S., “Mütareke Dönemi Asayiş'in Üç Boyutu”, *Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.41, 2008, s.10.
- Budak, M., “Mütareke Dönemi'nde İtilaf Devletleri'nin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)”, *İlmi Araştırmalar*, S.5, İstanbul 1997, ss.81-82.
- Ercoşkun, T., “İsmail Fâzıl [Cebesoy] Paşa'nın Hatıraları ve Tarihî Kaynak Olarak Kullanımı Üzerine Düşünceler”, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatırat Uluslararası Sempozyumu*, 25-27 Nisan 2018, Aydın/Türkiye.
- Ercoşkun, T., “İsmail Fâzıl [Cebesoy]'un Kısa Tercüme-i Hâli”, *Yücel Özkaya'ya Armağan Yazılar*, Yay. Haz./ed. H. S. Feyzioğlu, Hel Yayınları, Ankara, 2015, ss. 59-77.

Ercişkun, T., “İsmail Fâzıl Paşa'nın [Cebesoy] İslahata Dair Görüşleri”, Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, 26. C., 42. Sayı, Eylül 2007, ss. 181-199.

Sofuoğlu, A., “İzmir'in İşgali Sonrasında Batı Anadolu'da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş”, Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü *Atatürk Yolu Dergisi*, S.29-30, 2002, ss.131-142.

Türkmen, İ., “I. TBMM Hükümeti Döneminde İsmail Fâzıl Paşa'nın Nafia Vekilliği Görevi (1920-1921)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. X, S. 3, Aralık 2008, ss. 135-158.

Yılmazçelik, İ. – Özdem, A., G., “İsmail Fâzıl Paşa'nın Kaleminden 1292-1293 (1876-1877) Osmanlı-Karadağ Seferi”, *On Dördüncü Askeri Tarih Kongresi (3-7 Aralık 2012)*, *Sunulmayan Bildiriler-*, ATASE Yayınları, ss. 3-38.

Ek: Mütârekenin akdinden evvel vaziyet ve hal üzerine ufak bir nazar

1328 senesinden beri bilâ fâsıla altı sene kadar bir müddette mukadderât-ı devleti idare etmiş olan İttihad ve Terakkî Fırkası'na mensup hükümetin vermiş olduğu karar üzerine 1330 senesinde Avrupa düvel-i merkeziyesiyle müttefikan Harb-i Umûmîye dâhil olmuştu. Devletimizin harbe dâhil olması mı? Bî- taraf kalması mı? Yahut düvel-i mütelife zümresiyle ittifak etmesi mi? İktizâ ederdi bunlardan hangi şık devletin selâmet ve menfa'atine muvâfık olurdu? Bu suallere bazıları tarafından harb-i umûmîye dahil olmamız bir hata belki bir cinayet olup bî- taraf kalmamız muvâfık-ı menfa'at devlet olurdu zımnında cevap veriyorlar ve serd-i mütâla'at ediyorlar. Hâlbuki bu mütâla'at fenne ve ma'külâta muvâfık değildir zannedirim. Zira pek mühim ve nazik olan bu suallerin cevabı: Vaziyeti! Tarihi, coğrafi siyâsi, iktisâdî, dînî uhûd-ı atîka sevkü'l-ceyş ve buna mümâsil mesâil ile tedkik edecek erbâb-ı vukûf ve ihtisâsın mukarrerâtında mündemic olur. Yoksa indî ve ferdî mütâla'ât-ı meseleyi kat'iyet-i riyâziye ile halledemez. Binâberîn bu bahsi zaman-ı münâsebe ta'lik ve erbâbına tevdi' edelim. Yalnız devleti bugünkü vâdi-i inkırâz ve izmihlâlin medhaline sürüklemiş olan sevâik ve avâmilden addolunabilecek olan harbi idare eden başkumandanlık heyetinin pek fâhiş hatîât sevkü'l-ceyşesi ve devletin harp esnasında siyaset-i hâriciye ve dâhiliyesini idare etmiş olan kabîne azasının sû-i idare ve sefâhet ve irtikâbatları sebebiyle bunların bi'l-muhâkeme tecziyelerini talep ve iddiâ eylemek milletin her an mahfûz olan bir hakk-ı sarihidir.

[Mütârekenin akdi. Ve mütâreke müddeti olan dokuz aylık vekâyi']:

Müttefikimiz Almanya ordusunun ric'ati Avusturya ordusunun inhilâl derecesindeki vaz'ı Bulgaristan'ın sulh-i münferid ikdâmiyeti ve ordumuzun vaziyet-i âhire-i elimesi devletimizi dahi sulh-i münferid akd etmesi için düvel-i mütelifeye müracaat ve belki

dehâlet mecburiyetinde bulundurmuştu. Binâberin İzzet Paşa kabinesinin (Mondros'a) gönderdiği murahasalarımızla düvel-i Mütelife namına olarak İngiliz Amirali (Galtrob) arasında 25 şerâiti muhtevî 1 Teşrîn-i Evvel 334 tarihli mütârekenâme akd olunarak tarafeynce bi'l-îmzâ te'âtî edilmiştir. Vâkiâ işbu mütâreke esfâr-ı sâlîfe ve mâzide düvel-i muhâsama arasında akd olunmuş olan mütârekelerin şeklinde olmayıp târih-i âlemde misli nâ-mesbuk böyle bir müthiş harb-i umûminin mağluplar hakkında ta'yin edeceği şerâit-i mütârekenin hâkimâne ve mütegalibâne bir tarzda olacağı tabîdîr. Binâberin (Mondros) mütârekese pek ağır olmakla beraber hasımlarımıza memleketimizi bilâ sebep işgal ve milletimizi ve hükümetimizi tahkîr ve tebdîl ve hakk-ı hâkimiyetimizi gasp etmek salahiyet ve cür'eti verecek bir mâhiyyette de değildir. Halbuki düvel-i mü'telifenin vâki olan muhâlif-i şerâit tecâvüzât ve tahkîrânesi protesto ve men'-i imha eylemek şeklinde [... ..] azîm vâridâtan bî-nasip bir hey'et-i hükümetin devlet ve milleti hislerimizin[?] her bir âmâl ve harekâta mûmâşât eylemesi ve haysiyet ve namus ve istiklâl-i devleti muhafaza etmek gayesi mu'teber etmek[?] üzere pâdişâh-ı millet ve hükümeti tevhdîd etmeyip bilakis tefrikaya düşürmesi hakikaten bî-çâre millet-i Osmâniyenin acısını unutamayacağı azîm bir felakettir.

Sad hezârân esef ki! İttihad hükümetini istihlâf eden kabinelerden umûm millet refah ve halâs âsârı ve gayet ciddî hidemât-ı vatanperverâne beklerken bu kabinelerin eslâfına rahmet okutacak ve ekser câhil efrâd-ı milleti ecânibin kucaklarına attırmaya mecbur edecek derecedeki şu dokuz on aylık mütâreke müddetindeki icraat ve muamelât-ı câhilâne veyahut hâinânelerini lisân ve kalem mutasavvirden acizdir.

Şöyle ki mütârekenâme ahkâmınca memleketimizin idare-i dâhiliyesi hemen kâmilen bize ait olacak ve mütelifler boğazları ve hutût-ı hadîdiyeyi işgal edecek ve şayet bunların emniyetlerini tehdit edecek bir vaziyet zuhûr eder ise herhangi bir sevkü'l-ceys noktasını işgal eylemek hakkına mâlik olacaklar idi. Halbuki ne hâriçten ve ne dâhilden kendilerine velev ufak bir emâre-i tehdit olmadığı halde hükümetin idaresizliği ile zaafından ve ittihadçılar ihtilal çıkaracak gibi işâ'alarından vesîledâr ve cür'etyâb olan mütellifler İstanbul'u ve daha birçok merâkizi tamamıyla işgal ve bir sahibi-i kadimi gibi sevb-i zemmâm idare-i devleti keyfemâyaşâ ele aldılar. Bu şekl-i idareden cesaret alan Ermenî Müsevî veya husûsî Rum ahâlisi bî-çâre İslâm Türk unsurunu her türlü tezâhürâtla tahkîr ediyorlar. Şerâit-i tâbiyyeti ayakaltına alarak millî bayraklarla ve Rumlar da Yunan bayraklarıyla sokaklarda meydanlarda nümâyişler yapıyorlar. (Venizelos)'un tasvirini mülkün her köşesinde vaz' ve teşhîr ettiler Yunan ordusuna gönüllü asker kayd olunan Rumlar millî şarkılar okuyarak İstanbul sokaklarında geşt ü güzâr ediyorlar (Venizelos) İstanbul ve Aydın vilâyeti dâhilinde (İzci) namıyla mevcudu her gün mütezâyid millî bir ordu teşkil ettiriyor Ermenî ve Yahudiler dahi kezâlik izci teşkilâtı yapıyorlar ve alenen ta'lim ve terbiyesiyle de işgal ediyorlar anâsır-ı gayrimüslimenin Osmanlı ordusundaki mükellefiyet-i kânûniyelerini patriklerin emirleriyle üzerlerinden nez' ettiler yalnız bu değil tekâlif-i devletin hiçbirleriyle kendilerini mecbur ve mukayyed addetmiyorlar elhâsıl bir şekl-i mevhum halinde kalan hükümetin icraatı ve nüfuzu polis ve İstanbul muhafızlığı kuvvetleriyle yalnız birkaç âciz Müslümanı haps ve tevkîf ve bazen de bunları İngilizlere

bâ teslim Malta'ya teb'îd ettirmeye münhasır kalmıştır.

Mütârekenâmenin beşinci maddesi mucibince hudutların muhafazası ve âsâyîş mahallinin idâmesi için lüzum görülecek kuvâ-yı askeriyeden ma'adâsının derhal terhisi, ve kuvâ-yı askeriyenin miktarı ve vaziyetleri i'tilaf ve devlet-i Osmâniye mütehasıs memurları arasında bi'l-müzâkere tayin ve tespit edilmeleri meşrut idi. Bu şarta tevfikân düvel-i muhâsama ile devletimiz arasında yapılan hesaba göre devletin hazırı ordusunun mevcudu: Beheri (3400) muhârib mevcutlu 20 fırka on kolordu ile karargâh ve hidemât-ı saire mürettebâtı olarak (9000) nefer ilavesiyle cem'an (77000) muhârib-i efrâddan ibaret olacak idi. Mütâreke ibtidâlarında silah altında bulunan ordu ile cephe gerisi hidemâtında kıt'anın mevcudu takriben iki yüz bin raddelerinde olup bundan (77000) mevcudünün tefrîkiyle üst tarafının terhisi ve silahlarının mekanizmalarının mütelliflere teslim ve tevdi'i mütâreke mukarrerâtından olmakla ol suretle işe ibtidâr olunmuş ise de cephe gerisindeki efrâdla beraber muhariplerin terhisi sırasında yapılan yanlış hesaplardan dolayı ordunun mevcudu (77000) olacak iken (40000) raddesine tenezzül ettiği anlaşıldı. Bunun hadd-i takarruruna iblâğı için hükümetin vâki olan teşebbüsât-ı ma'lûlesi mütellifler nezdinde mazhar-ı kabul olmadığı gibi bu mevcutla da idare-i maslahat olunacağını sûret-i kat'iyede beyân ve bu hesapça artmış olan (37000) tüfek mekanizmasını da ahz eylediler. Muharebe esnasında firâr eden efrâdın dahi cürm-i firarları bâ-irâde-i seniyye-i afv olunmuş ve binâenaleyh me'vâ-yı aslîlerini[?] avdet etmiş iseler de işbu firârî efrâdın silah altında bulunan hem-sinleriyle beraber bakıye-i müddet-i askeriyelerini ikmâl için kıt'ât mertebelerine iltihâk etmeleri usûl ve kanun muktezâsından iken İngiliz kontrol memurları bu gibi efrâdın afvı mutazammın irâde-i seniyyesinin bilcümle müddet-i askeriyenin affına şümûlü olduğu bahanesiyle kayd ve kabullerine sûret-i kat'iyede mümâna'at etmeleri ve silah altında bulunan diğer efrâdın bu gibi müsâ'adâtan cür'et alarak yeniden firâr etmeleri ve sırası geldikçe aşağıda zıkr olunacak esbâbdan dolayı (40000) mevcut dahi tenâkus ve tenezzül ederek el-yevm taburların mevcudu kırk elli nefere inmiş ve binâenaleyh muhafaza-i hudut ve idâme-i âsâyîş vazifesini ifâ şöyle dursun resmî nöbet mahallerini bekleyecek efrâd ancak mevcuttur.

İmdi firârî ve bekâyâ efrâdının derdestiyle ordunun mevcudunu mümkün mertebe tezyîd eylemek maksadıyla cihet-i askeriyenin vâki' olan teşebbüsât ve kanunen bu hususu için cihet-i mülkiyeye olan müracaatı tamamıyla akâmete mahkûm olmuştur zîra sabık Dâhiliye Nâzırı Ali Kemal'in 26 Haziran Sene 335 tarihli vilâyâta mersûl ta'mîminde⁷³⁺ [Bu ta'lîmâta az çok muvâfık olmayarak verilecek emirleri icra etmeyiniz] diyor. Tabi mülkiye ciheti bu iş'âr üzerine efrâdın celbiyle cihet-i askeriyeye teslimi vazifesini ifâ etmiyor.

İşte görülüyor ki düşmanlarımızın Türk İslam unsurunu mahv eylemek gâyesini istihdâf eden ve âsâr ve netâyic-i elîmesi enzâr-ı yâr ve ağıyardan kaçmayan vahşiyâne

73-+ Bu ta'mîm buraya rabt edilmiştir. Münderecâtına atf-ı dikkat olununca bunun tahtında müstetir mel'anet der'akab nümâyân olur.

işgallerini suhûletle icrâ etmek üzere anasır-ı İslâmî esbâb-ı müdafaa ve mukâbeleden büsbütün mahrum bırakmak için düşmanlarla hükümetimiz müsâbakaya girişmişlerdir bu müddeâmızı te'yîd eden delâil ve misaller pek çoktur bunların en fecî'i İzmir vilâyetinin Yunanlılar tarafından işgalidir. Ki Ferid Paşa kabinesi devletin temâmiyet-i mülkiyesine dair düvel-i mütelifeden telakkî edip neşr eyledikleri va'ad hilâfında vâkî' olan bu fecî işgal üzerine düvel-i mütelifeye karşı protesto makamında olmak üzere istifa etmek suretiyle maharet-i siyâsiyesini ibrâz etmiş olan Ferid Paşa kabinesi iki gün sonra bir iki nâzırın tebeddülüyle şekl-i sâbıkı vecihle teşekkül etmiştir. Kabineye güya bu hareket-i siyasiye ile İzmir'in Yunanlılar tarafından bilâ-mukâvemet işgalini teshîle medâr olan icraat-ı mütেকaddime-i sakîmelerini setr etmek istemiştir. Şöyle ki mukaddemâ İzmir valisi ve kumandanı hamiyetli, vatanperver ve Aydın'da hayli vakit bulunmuş memleketi her cihetle anlamış olan Mirlivâ Nureddin Paşa böyle bir tecavüz ihtimalini derpîş ederek kıta'ât-ı askeriyeyi ona göre tertip ve ta'biye ve unsur-ı İslâmî dahi İzmir sahilinden itibaren Girit'e doğru kademe kademe teşkil ve eslihasını ihzâr ve tertip etmişti. Düvel-i mütelife bu muktedir şahsın İzmir'de vücudu makâsîd-ı muzırralarının tatbikinde hayli mevâni' ve müşkülât ikâ' edeceğine anlamış olduklarından müşârünileyhin azlini talep eylemeleri Ferid Paşa kabinesince derhal kabul olundu. Ahalinin Nureddin Paşa'nın ibkâsı hakkında feryat ve iltimasları nazar-ı itibara alınmayarak Aydın valiliğine İzzet Bey yadigarı ve İzmir sev[k] kumandanlığına da hiçbir kıymet ve meziyetini hâiz ve vatanımızla da alakadar olmayan mütেকâ'id Mirlivâ Nadir Paşa tayin buyurulmuşlardı. Valinin en birinci icraatı düvel-i mütelife mümessillerine teşkilat-ı mebhûseyi ve Aydın ve Manisa ve İzmir ve sair şehir ve kasabaların ve debboylarında mahfuz olan eslihayı ve bu vesâit ile ittihadçılar memlekette bir ihtilal çıkar[mak] teşebbüsünde bulunacaklarını el-hâsıl sedd-i müdafaa-i memleketi ihbar eylemekten ve esliha-i mezkûreyi müteliflere kaydırmaktan ibaret olmuştur işte bu suretle esbâb-ı müdafaaдан mahrum kalmış olan İzmir ve mülhakâtına fitraten cebîn ve denî fakat zaife karşı sırtlan[?] gibi hunhar Yunanlılar taarruz ve tecavüz ettiler. Vicdân-ı beşeri titretecek surette vahşetlerle ol havâliyi işgal ettiler insanlara kanlı gözyaşları döktürecek bu işgalin tafsilâtını herkesçe malum olduğundan burada tekrarından sarf-ı nazar olunmuştur. Ancak bu işgalin bidâyeti sekiz on bin maktûl ve mecrûh-ı İslama ve şimdîye kadar belki her türlü sefâletten nisfî telef olmuş yüz bin muhâcirîn-i İslâmiyeye mâl olmuştu. Bir iki aydan beri ve hala devam eden mukâtelât bu miktarları tezyîd etmiş ve etmektedir.

Bu İzzet'in sâlifü'l-beyân ihaneti dâhiliye nezâretince tahakkuk etmiş olduğundan ol tarihte dâhiliye nâzır olan Mehmet Ali Bey bunun azliyle Dersa'âdet'e celbine emir vermiş ve bir defa da emrini te'kid etmiş iken mîr-i mûmâileyh Nâzırın infisâlinden dolayı kabineye İzzet'in azlinden sarf-ı nazar ederek me'mûriyetinde ibkâ etmiştir. Bu hainin ise şekâvet ve mefsedet ve [okunamadı] Yunancılığı cihanca malum ve el-yevm İzmir'de Yunanın en birinci âmili olan metropolid Hristopolus ile birlikte idâre-i umûr ediyor. Nadir Paşa ise cehalet ve cebâneti sebebiyle Yunanlılar tarafından dûçâr olduğu hakaret ve zillet üzerine bir sahib-i vicdan olsaydı ya intihar veyahud nefesine kıyacak kadar cesareti yoksa bir daha yüzünü kimseye göstermemek şartıyla bir köşe-i inzivâda ihtifâ ederdi. Halbuki bilakis livâ forması arkasında olduğu halde İstanbul'da sellemü's-

selâm geziyor. İzmir’de Yunanlılar tarafından forması ve kalpağı yere atılarak tahkîr edilmiş ve kendisine mütemâdiyen (Zito Venizelos) diye bağırtılmış bir askerin fi’l-asıl mensup olduğu hükümet tarafından nispet-i askeriyesi kat’ edilmesi ve hiç olmazsa tekrar tekâ’üde sevk edilmesi suretiyle formanın haysiyetini muhafaza etmeyen hükümete harbiye nezâretine demeli (+) Hristosun beyânâtı burada bi’l-münâsebe derc olunmalı) izâhât-ı sâlifeden müstebân olacağı vecihle bu elîm ve fecî vekâyî’ üzerine hayat-ı namusu mal ırzını muhafaza ve vikâye edemeyen miskin âcz ve fakat ikâ-ı gadr zulumde düşmanla müşterek olan hükümet-i hâzıranın ef’âl ve harekâtına karşı kıymıldanmaması Anadolu Türk’ün ve intibâha gelmemesi için zî idrâk bir mahluk değil cabbad[?] olması iktiza eder. Evet masum mağdur Türklerin tecâvüzât-ı vâkı’aya mukâvemet ve onları tard ve izâle eylemesi ve hakk-ı hayat ve istiklâlîni muhafaza için kuvâ-yı milliyeyi cem’ ve tevhdî suretiyle bir teşkilât-ı milliyeye vücuda getirmesi pek tabîî ve insânî hakk-ı sarîhtir. Binâberîn bu teşkilât ne isyan ve ne de bir ihtilal şeklinde olmadığı gibi hiçbir devlete karşı da manâ-yı husûmeti tazammun etmesi milletin pek muhik ve tabî olan bu teşkilatı huzme[?] kasten sû-i tefsir ediyor zira teşkilât-ı mebhûsun kendi maksatlarını mevki-i tatbîke koymakta az çok bi mani teşkil edeceği kanaatiyle buna bir şekl-i gayrı meşru ve isyan veriyorlar. Ve bunun imhâsını kendilerine her suretle tekâpû eden hükümetten şiddetle talep ediyorlar. Hükümet-i hâzıra ise zâten teşkilât-ı milliyeyi kendi şahısları aleyhlerinde de bir kuvvet gibi telakkî ettiklerinden bunun dağıtılmasını ve müretteb ve müşevvikleri Mustafa Kemal ile Rauf’un ... tevâbi’in tevkîfîni dâhiliye nâzır-ı sâbıkı Ali Kemal ve Nâzır lâhik Adil Beyler alâ tevâlî valilere ve salâhiyetdâr sair me’mûrîn-i mülkiyeye emirler veriyorlar. Diğer taraftan da mahallinde tahkîkât ifâ etmek ve el altından ahaliyi bu teşkilâtın feragat ettirmek üzere propaganda yapmak vazifesiyle bir takım menfaatperest ve nâ-ehil me’murları Anadolu’nun merâkiz-i muhtelifesine i’zâm ediyorlar. Ezcümle ferîk-i mütekâ’id Süleyman Şefîk Paşa ve refiklerinin Konya ve Afyonkarahisar’daki ef’âl ve akvâlî gazetelerde okundu. Bu memurların zâhiren memûriyetleri güya mülkî ve askerî memûrîn arasındaki ihtilâfın tahkîk ve te’lîfi olduğu halde memur oldukları propagandaya devam etmektedirler. Mesela Süleyman Şefîk Paşa: Yakında hükümet meclis-i meb’ûsânı cem’ ve davet edeceğinden millî teşkilâtın dağı[tı] lması elzem olduğu ahaliye telkîn ve ilan ve hele kongre akdi Mustafa Kemal Paşa’nın bu gibi teşebbüsâtını alenen takbîh ediyor.

Birkaç seneden beri Galata’da lamba satmak ticaretiyle meşgul iken bu kere müstahdimîn-i askeriye sınıfına alınarak berâ-yı tahkîkât ma’iyetiyle Ankara’ya memuren gönderilen müteveffâ müşîr Hayri Paşa damadı mirlivâ Galip Paşa bî-çaresi ne gibi mesâilî tahkîk edeceğinde mütehayyirdir. Muhavver harekât gibi tahmin ve takdir eylediği yirminci kolordu kumandanı Mirlivâ Ali Fuat Paşa’yı sûret-i haktan görünerek ve Anadolu’dan böyle bir uzv-ı mühimmi tebâ’üd ettirmek maksadını sâika-i belâhetle ketm edemeyerek güya vaziyeti tamamıyla Bâb-ı Âli’ye ifhâm etmek üzere beraberce İstanbul’a azîmeti Ali Fuat Paşa’ya teklif ediyor. Diğer taraftan da bazı eşrâf-ı belde ve ahaliye beyhûde teşkilât ile meşgul olmayınız. Hemen İngilizlerin himâyesini talep ediniz Padişahımız da tamamıyla bu fikirdedir zımnında tebligat ve telakkîyât-ı hafiyede icra ediyor. Hulâsa ne halt ettiğini kendisi de bilmiyor.

Teşkilât-ı milliyenin dağıtılmasını emir ve birçok terhâtı[?] muhtevî 8 Ağustos 335 tarihli Dâhiliye Nâzırı [Ve İngiliz Muhhibân Cemiyeti İdare Meclisi Reisi] Adil Bey'in vilâyâta mersûl ve merbût tamimnamesinin her fıkrasının belki her kelimesinden bir şemme-i cehl ve ihanet intişâr ediyor. Mesela “Yunanlıların muvakkaten işgal eyledikleri mahallerin kasr ve tahtfât dairesi ve irtikâb eyledikleri envâ‘ fecâyi‘ hakkında mahallerinde tahkîkât-ı âdilâne ve bî-terafâne icrâsı için hükümetçe evvel ve âhir vâki‘ olan teşebbûsât-ı siyâsiye üzerine i‘zâmına konferansça karar verildiğini geçende bildirdiğim muhtelit komisyon İzmir’e vâsıl olmuştur komisyonun riyâsetinde bulunan General (Milhen) refâkatindeki diğer general bazı zâbitânı li eclî‘t-tahkîk icap eden mahallere göndereceğini bi‘l-ifâde bunlara her gûnâ teshîlâtın îfâsı için me‘mûr-in-i Osmâniyeye hemen tebligat icrâsını ve el-yevm Yunânîlerin muvakkaten işgal eyledikleri mahallerin haricinde bulunan çetelerin âcilen dağıtılması ve ahalinin men‘-i iştirâki esbâbının istikmâlini şedîden ve musırran talep etmiştir. Teşkilât-ı milliye namı altında toplanan kuvvetlerin bilâ te‘hir dağıtılması hakkında hükümetçe evvel ve âhir vâki olan tebligâtın nasıl bir lüzûm-ı kat‘î-yi siyasiye müstenid bulunduğu ve ihtârât-ı vâkıanın infâzında te‘hir vukû‘unda memleketçe ne kadar azîm mazarrât tahaddüs edeceği General (Milhen) in şu ifadesiyle te‘yid etmektedir...

Yunanlıların muvakkaten işgal eyledikleri mahallerin kasr ve tahtfâtını talep etmesini Yunanlıların işgalini kabul, ve edilecek pazarlıkda belki tenzîl olunacak bir sahayı kâr addederek üst tarafının hakk-ı tasarrufunu tasdik edildiğine ait olarak konferansça bir mahalin[?] vermek değil de nedir? Bu mahzur azîm siyâsiyyûnumuzun vârid-i hatır-ı dâhiyâneleri olmadı mı? Zehî gaflet. Zehî ihânet. Yunanlıların İzmir’de düvel-i mütelif mûmessillerinin gözleri önünde ikâ‘ eyledikleri mezâlim ve kıtâlin güya konferansın mechûlû imiş de hükümetin teşebbûsât-ı siyâsiyesi sayesinde yeniden icrâ olunacak tahkîkât ve isti‘mâl Yunânların hiçbir hakka ve şerâit-i mütârekeye müstenid ve muvâfık olmaksızın vâki olan tecavüzlerini tamamıyla red ve İzmir’in hemen tahliyesini talep eylemek ve nâmus-ı millîyi tahkîr eden bu hareketin devamı halinde millet her ne suretle olursa olsun mutlak bu tecavüze silahıyla mukâbele etmek azm-i kat‘isinde bulunduğunu müteliflere ihtâr etmek kabinenin en mukaddes bir vazifesi iken bilakis edilecek[?] netice üzerine Yunanlıya bir şey mi denilecek bir cezâ mı tertip olunacak? Yoksa buna İzmir’den çık mı denilecek? Acaba büyük Ferit Paşa kabinesi böyle bir muvaffakiyet mi ümit ediyor?...

İşte azîm bir belâhet!!

Yunanlıların tecavüzât-ı vahşiyânesine karşı evini ırzı canını bekasını muhafaza maksadıyla ve bir te‘sis-i azîm ile silaha sarılıp da bir mevki-i müdâfa‘aya ilticâ etmiş olan Müslüman müfrezelerine İngiliz generalinin ifadesi başka[?] çaresini ve aynen çete namı bir dâhiliye nâzırının vicdanında muhabbet-i milliye aranılır mı?

Sâniyen teşkilât-ı milliye namı altında içtimâ eden kuvvetlerin dağıtılması hakkında hükümetin evvelce vâki olan tebligât-ı müte‘addidesi nasıl bir lüzûm-ı kat‘î siyasiye

mebnî olduğunu İngiliz generalinin ifadesiyle te'yîd ettiği beyân buyuruluyor. Ma'hûd tahkîkâtın daha ilk harfinde Yunan tecâvüzât-ı vahşiyânesi hakkında bir kelime serd etmeyerek yalnız çeteler namı verdiği kuvâ-yı milliyemizin hemen dağıtılmasını talep etmek suretiyle Yunan tarafgirliğini alenen izhâr eden İngiliz hey'etin ifadesini delil irâ'e eylemek Adil Bey Efendi'ye has olan garâib-i siyasiyedendir. Hele şimdilik Yunan istilasına mümkün mertebe mani olabilen ve devletin yegâne kuvveti olan kuvâ-yı milliyeyi dağıtıp imha eylemek Yunanın İstilâ-yı vahşet-engizini Anadolu'nun daha iç taraflarına doğru bilâ mezâhim ve mani tevsî'a müsaade etmekten başka ne mana verilir bu file teşebbüs eden hükümetin cürmü ihânet değil de nedir? Sâniyen ahvâl-i dâhiliye ve hâriciyemizi icâbât-ı siyâsiyeyi nazar-ı şâmil !!! ile görebilecek ve siyaset-i dâhiliye ve hâriciyeyi ona göre tanzim ve idare edecek ancak hükümette bunun gayrı mehâfil ve eşhâsın siyaset-i devlete müdahalesi fena ve vahim nicelere bâdî olacağı beyan buyuruluyor. Evet bu nazariye deryâ-yı izmihlâl bir inkırâzda çalkanmakta olan sefîne-i devleti bir mersâ-yı selamete îsâl edebileceği ef'âliyle ispat etmiş ve bu bâbda millete de kanaat-i tâmmе hâsıl ettirmiş muktadir vatanperver bir kabine için doğrudur. Lakin dokuz aydan beri milletin başına kabus belâ gibi çıkub (27)felaket-i inkırâzı tevdî' etmekten başka bir eser göstermemiş olan ricâl-i hükümet böyle bir iddiada bunları ve devletin idare-i siyâsetini kendi kiyâset ve iktidarlarına hasr eylemeleri pek garip ve gülünç olur.

Yunan ve Bulgar kabinelerinin böyle bir iddiada bulunmaya hakları vardır. Milletleri bunların irşâd ve delâletlerine ne kadar kemâl-i emniyetle tabi olursa yeri vardır. Bizim siyâsiyyûnumuzda bu kabinelerin harekâtından ibretbîn olsalar büyük bir insaf eseri göstermiş olur. Sâlisen Adil Bey'in bu ta'mîmi mantıksızlığın san'at-ı tenâkusun bir şaheseridir. Bunun mislini vücuda getirmek için matbûâtta bir müsâbaka sütunu açmalıdır. Nâzır Bey kuvâ-yı milliyenin dağıtılmasını me'mûrîn-i mülkiye ve askeriyeye sûret-i kat'iyede emir ve iş'âr buyuruyorlar. Ve ahalinin te'min-i hayat ve hukukuna gelince bunun için tedâbirin ittihâzı münhasıran hükümete aittir diyorsunuz beyefendi sorarım? El-yevm ordunun jandarmanın polisini... yok müdafaa-i nefsi için teşekkül etmekte olan kuvve-i milliyeyi de dağıtıyorsunuz bunların haricinde kalan hangi kuvvet ve vesâitle hukûk ve hayat-ı milleti muhafaza edeceksin? Meb'us ve mersûl bi'l-hak değilsin ki min tarafî'l-lâh sana gönderilecek cünûd-ı semâviye ile de milleti muhafaza edesin.

Yoksa düvel-i mütelifeye karşı daima isti'mâl buyurulan siyaset-i tenzîlât(?) ile mi? Yahut Paris sulh konferansında milletin hukuk ve istiklâlini talep ve iddiâ için murahhas olarak gönderilen Sadrazam Ferit Paşa'nın milletin âhiren kendisine olan suikastı mukaddime-i şikâyet âmiziyile başlayan ve Türkün meziyâtını (Klamanso) kadar tasvîr ve takdir edemeyen beyânâtına ve diğer murahhası Rıza Tevfik'in hürriyet ve i'tilaf fırkasının şu aralık millet üzerine cârî olan hâkimiyet-i mutlakasını ispat için serd eylediği mecnûnâne delillere veya sadr-ı esbak Tevfik Paşa'nın pek meşhur olan sükût-ı belîgânesine ve elhâsıl buna mümâsil esâsâta müstenid bir siyasetle mi te'mîn-i hukuk-ı millete muvaffak olacaksınız? Öyle mi? Hayret hayret esef ... Sad hezâr esef. Yarabbi sen bu bî-çare Türk mahlûkuna merhamet et. Öyle bir mahluk ki her tarafı düşman ile muhât ve hukukunu tevdî'ettiği hükümet kendisine en büyük düşman olduğu ve beş altı

seneden beri malını canını evladını fi sebîlî'l-lâh muharebe meydanlarında feda etmiş olduğu halde bu kere de yalnız lutf ve inâyet-i samedâniyene sığınarak muhafaza-i din ve namus maksadıyla dağ başlarında elinde kalmış olan bir silah ve bir miktar ekmeğiyle düşmanlarına karşı pek kahramanâne bir surette harp ve müdafaa ediyor.

Râbian (Teşkilât-ı milliyeyi memleketin menâfiine muvâfık zanneyleyen erbâb-ı teşvikin bu harekâtta memleket için tahadüs edecek netâyic-i vahîmeden hasbe'l-hamiye kendileri de nâdim olacaklar. Fakat bu nedâmetin bir faide vermeyeceği) zımnında nâzır beyin va'ad ve nasihatı de şâyân-ı dikkattir. Haysiyet-i istiklâli lekedâr edilmiş tarihi kadar rûşân[?] umûm anâsır-ı gayrı müsleme tarafından ayak altına alınmış olan düvel-i mütelifenin akşama sabaha verecekleri hüküm ve karara idama manzar bulunan bir devletin şu vaziyet-i hâzırısından daha ne mühlik bir vaziyet tasavvur buyurulur ki o vaziyette mücerred muhafaza-i istiklal ve namus-ı millet maksadıyla malını canını fedaya müheyyâ bulunan vatanın hamiyetli evlatları nedâmet etsinler. Hâmisen bu meşhur ta'mîmin bu mülâyimâne vaaz ve nasihatı câmi fikarâtını [?] müteâkip şu şekildeki enzâr ve tehdit de pek gariptir: (Müşevvikler bu gibi teşebbüsattan ferâgat etmişlerse haklarında terettüb edecek ahkâm-ı kânûniye tatbik olunmak üzere derhal ahz ve giriftleriyle mahfûzan ve serî'an Dersa'âdet'e i'zâmları) emir buyuruluyor. Adil Bey Efendi tekrar ediyorum bunların derdesti için hiçbir kuvvete mâlik olmadığını gibi kanun-ı hamiyet, tarih, seni bu ef'âlden dolayı lanetle yâd edecektir. Kitabe-i seng-i mezarın fatihası (Hain-i vatan) olacaktır. Eğer bu derdest hususunda harbiye nezâretine güveniyorsan bunda da aldanırsın çünkü bu nezaret[?] büsbütün acizdir. Öyle ya İstanbul'da daire-i nezâret ve İstanbul muhafızlığı kuvvet-i umûmiyesiyle muhât Bekir Ağa tevkifhânesinden Halil Paşa hıyn-i muhafaza ile beraber sellemü's-selam çıkıp giderler dervişlerine muvâfık olamazsa artık Anadolu'nun içlerinde bulunan vatanın Türkün hamiyetli fedâkar evlatlarını derdeste kıyâm edeceklerin ân-ı vâhidde seyf-i kakhâr-ı millete[?] ma'ruz kalacaklarından emin ol.

Acayib bir muammâ: Teşkilât-ı milliyenin imhâsını hükümet düvel-i mütelife ile beraber arzu ediyor.

Şevketli padişahımız ise (Morning Post) gazetesi muharririne olan beyânât-ı şâhaneleriyle ve ez cümle (Şu hale i'tilâf devletleri bir netice vermezlerse daha pek çok mesâil zuhûra gelebilir vahşet ve tecâvûze karşı ahalimi susturmaya çalışmak pek müşkül oluyor. Ve memleketim halkı namusunu hayatını evini kurtarmak için pençeleşmeye (hazırdır rica ederim gazetenize bu söylediklerimi ahalimin babası (hakkıyla beyânâta bulunduğumu ilave ediniz) ifade-i mülûkânelerinden teşkilât-ı milliyenin mürevvici ve hâmisî olduğu pek sarîh anlaşılıyor. Halbuki kabine hilâf-ı marzî-i pâdişâhî bir teşebbüs ve harekette bulunduğu tahakkuk ediyor. Binâberîn milletin padişahın amâline muhâlîf olan bir kabinenin artık bir mevki-i resmîsi olamayacağından hükümdarımızın bunu der'akab iskât etmesi muktazî iken hala mevkiinde ibkâ buyuruyorlar. İşte hallolunmaz bir muammâ. Ancak millet bu esas üzerine bu kabinenin iskâtı hükümdardan şiddetle ve mütevâliyen talep etmesi selâmet-i hukûk-ı pâdişâhî ve devlet namına bir hakk-ı sarîhtir.

Pek Muhterem ve Menba‘-ı Fazl-ı İrfân Huzûra

Ma‘rûzât-ı Çâkerânemdir

Efendim! gaye ve içtihatla müttehid iki vicdan, ve samîmî bir karâbet ile merbût iki zât arasında te’yîd ve takviye-i muhabbet, veya istifâ-yı kusur gibi birtakım mukaddemât-ı resmiye ile ifâde-i merâma ibtidâr, samimiyetin sıdk ve gümânda tevehhüm olunan bir noksanı ikmâl uğraş[t?]mak manasını işrâb eder zannındayım. Halbuki bendeniz böyle bir vâhimeye vücut vermiyorum. Binâberîn doğrudan doğruya maksadın arzına başlıyorum: Dört beş aydan beri Anadolu'nun içerilerinde gezerek gördüğüm ahvâl ve vaziyet-i âlûde-i fecâyi' ve âlâdır. Evet Anadolu'daki Türk kardeşimiz harpte evladını malını kaybetmiş dâhilî ve hâricî düşmanlar tarafından malı hanesi gasp ve ihrâk ve ilâveten musibet olarak ırz ve namusu da hetk ü pâmâl edilmiştir. Bu suretle ruhu cismi derece-i nihâyede incitilmiş bir şahsî bir de fakr ü sefâlet içinde çırpınır durursa bu gibi efrâddan mürekkep bir cemiyet-i beşeriyeyi zerre kadar hamiyeti imanı olan bir insan için bakmaya kuvve-i basariyesi, muâvenete tâkat-ı beşeriyesi, teselliye kudret-i lisâniyesi el-hâsıl kuvâ-yı maneviye ve maddiyesi bir beht ve hayret içinde kalır. İki damla gözyaşı dökmek için menâbi'-i gayriyesi kurur. Aman yarabbi! Köylerde toprak yemekten karınları şişmiş iki üç yaşındaki çocuklara, hanelerinde kemâlhuzur ârâm ile oturan bizim gibi müstehliklere nafaka yetiştireceğim diye ayakları çıplak başları kabak şalvarı yüz yerinden yamalı, dağlarda ovalarda güneş ve tozların altında harmanı döven saman savuran elhâsıl bir şekl-i elimde bulunan kadınlara, bakiyyetü's-suyûfelli altmış yaşlarında olup bu kadınların mezâhim ve meşâkını ta'dîl için muâvenet eden ihtiyarlara tesadüf olununca kavânin-i zâlîme-i beşeriyete karşı lanet-hân olmamak nâzım-ı hakîkî-i kâinâta ref'-i şikayet etmemek mümkünsüz oluyor. İşte bu bî-çare halkı sanki birçok zamandan beri çektiği felaketler elvermiyormuş da sû-i idâre neticesi olarak memleketimizin inkisâmıyla dâhilen Rum Ermenilere hâricen de birtakım vahşî ve müfterislere esir etmek üzere bulunuyoruz bu felaketlere ve mesâibe ma'ruz kalmış olan Anadolu halkından en ziyâde müte'essir ve mütenebbih Erzurum Sivas Harput ve Bitlis vilayetleri İslam, dini bütün, Türkler bi'l-muhafaza-i mevcûdiyette ve namus, veyahut bire kalıncaya[?] ölmek inkitâsında kat'iyen ittihad etmişlerdir. Ve fakat bu bir yeni zemin ve zamana muvâfık ve ağıyârî mâni efrâdını câmi bir şekilde idare eylemek üzere seyiy'e-i elem-dîde-i vatana ilticâ etmiş olan ve yalnız derd-i vatanla ruhları kalpleri çırpınan ve birçok senelerden beri selâmet-i vatan için semâdan denizden karadan yağın ateşler karşısında her türlü felaketleri ve mevîti istihkâr eden Mustafa Kemal Rauf ve Ali Fuat ve İsmet ve emsâli vatanın sevda[?] pâk evlatları Anadolu halkını fennî ve içtimâî bir teşkilata tabi kılıyorlar ve bunun ikmâl ve takviyesi için tâkat-i beşeriyeye fevkinde bezl-i mesai etmekte bulunuyorlar. İşte henüz fidan halinde bulunan bu Türk vahdeti düşmanlarımıza (Hâl-i ihtizarda bulunan adam yine dirildi.) hükmünü verdirerek hücumlarını büsbütün ric'ate tahvîl etmemiş ise bile tevkîf eyledi.

Anadolu'nun işgali için Trabzon Samsun Eskişehir ve daha sair mevâkîde kuvâ-yı askeriye ile te'sis eyledikleri mebd'e'ü'l-harekâtta kuvvetlerini geriye çektiler. Burada

tesadüf ettiğimiz Amerika Avrupa mümessilleri bu teşkilât-ı milliye sarf medenî ve insani ve muhafaza-i istiklal ve haysiyetini dâî olması itibarıyla Avrupa bunu hüsn-i kabul etmekte ve buna karşı bî-teraf kalmaktadır diyorlar ve bu ifadelerini evvelce vâki olan müdahalelerini ve Hristiyanlığa karşı himayelerini hemen kâmilan ref' etmek suretiyle zâhirî olsun te'yîd ediyorlar. –Eğer İstanbul'daki mercilerine gönderdikleri raporları başka bir meale tahvîl etmiyorlarsa- burada gördüğümüz raporlar münderecâtı ifade-i sâlifem zımında bulunuyorlar. Ma'lum-u samiyeleridir ki devletin teşekkülünden beri te'sisten mahrum kalmasına, ve asırlardan beri inkırâzına bâdî olan milletimizin sair milletler gibi bir teşkilât-ı içtimâiyeye mâlik olmasıdır. Halbuki bu teşkilât olmaksızın milletimizin seviye-i ilm ve irfânı yükseltilemez hiçbir şekli-i idârî-i hükümet bekâsını ve istiklâl ve hayatını te'min edemez bu hakikat-i tarihîye ve müddet-i hayatımızda sinema gibi gözlerimizin önünde resm-i geçit yapan ahvâl pek bâriz şahitlerdir.

Binâberîn Anadolu'da ve mülkün her tarafına teşmîl edilmek istenilen teşkilat Türk unsurunun milliyete, kavâid-i diniyeye ve siyaset-i asriyeye muvâfık vahdetini te'minden ibarettir. Efendim şimdi insaf buyurulsun böyle bir fiil-i mukaddesi şekâvet veyahut ittihatçılık şekli veren ve bunun imhâsına çalışan bazı eâzım ricâlimizin âlem-i İslamiyet ve Türk muhiti içinde mevkileri mâhiyetleri ne olur? Acaba bir hey'et-i hükümetin kavî bir millettten başka ne gibi istinadgâhi olabilir... En ziyade ittihatçılık gelmesiyle teşkilât-ı milliyeyi telvîse ve ahâlimizi bundan tenfire kalkışmak ne cehl ne garaz ne mel'anetsiz (ittihad)ın manası vahdet-i milliye ise mukaddestir. Her millette teşkilatı yok mudur? Bu kelimeye (İttihat ve terakkî) fırkasının ruh-ı habisi olan eşhâs-ı menfure ve rezîle manası murat olunursa bu bir cehl-i mük'abdır. Ve milletin nâhiyesi pak vatanperver muhterem evladına taarruzdur ki bu da evlâd-ı vatan arasında nifâk ve şikâk tohumları ekmektir. Sübhanallah... Bu [okunamadı] eriştire... İstinâden teşekkül etmiş olan fırkamızın ecânib tarafından satın alınmış insanlarımıza ne diyelim.

Ma'amâfih vatanımızın hayat ile memmat arasında çırpındığı bir zamanda ve her bir zamandan bu gibi münâza'at ve münâkaşât ve müşâtemât ve muhâsamât ile uğraşmak vatana mevt-i fecîâyı davet etmek demek olduğundan diyânet ve hamiyet ve milliyet ve vatanperverlik ile kâbil-i te'lif değildir. Fikr-i âcizâneme nazaran müdde'iyât ve ihtirâmât-ı maziye sahifesini bir daha açılmayacak surette kapamalı ve bir zarf içinde bulunan mazrûfu götürü paza[r?]lıkla alıp kabul etmelidir.

Bu vadide söylenilecek söz pek çoktur. Fakat malumu arz ve i'lâm gibi bir tasdi'den sarf-ı nazarla hülâsaten şunu arz edeyim ki devlet ve milletin te'mîn-i hayat ve âtisine medâr olabilecek yegâne âmil olan milletin teşkilâtıdır. Bunu kâniye-i hâzıra tasdik ve kendisine bir mesned addediyorsa ona hasbe's-siyâsiye eğer alenen muâvenet edemezse perde altında her türlü yardımda bulunması ve bâhusus bu teşkilâtı idare eden kadroya ilişilmeyip ve yeniden birtakım memurlar tayin etmeyip meclis-i meb'ûsânın içtimâiyyle hâl-i faaliyete geçinceye kadar bu kadroyu alâ hâle ibkâ eylemesi selâmet-i maslahat icâb-ı kat'isindedir. Çünkü mesela Ankara'ya yeniden bir vali gönderse bu zat niyet-i hâlis ashabından bir vatanperver olsa bile işi kavrayıncaya kadar geçecek zaman pek

çok mehâziri dâ'îdir. Buralarını irfân-ı devletlerine karşı tafsil etmeyi zâid addeylerim. Meb'ûsân intihâbâtına gelince beyefendimiz emin olunuz ki Avrupa'da ahali ihtimâl ki bu derece bir serbestiyet dairesinde intihâbâtını ifâ etmez zımnında arz edeceğim iddiayı intihâb olunan meb'ûsların şahsiyeti ispat edecek i'tikâındayım. İstanbul gibi ecânib tarafından kuvâ-yı askeriye ile işgal olunmuş bir şehirde ve bu kuvvetlere istinad ile şımarmış olan gayrı müslim anâsırın vukû'u melhûz kavî olan tecâvüzât ve tahkîrâtı altında meclis-i meb'ûsânın, içtimâ'ı ve hâkimiyet-i milliyeyi bi hakkın temsil edecek fa'aliyette bulunması ve birtakım müessirât tahtında hürriyet-i kelâmdan mahrum olması mütâla'âtına binâen İstanbul'da değil Anadolu'da bir münasip bir mahalde içtimâ'î mesele-i mühimmeyi teşkilat-ı milliyeye hey'et-i temsiliyesiyle hükümet-i merkezîye arasında muhabere olunmaktadır fi'l-hakîka İstanbul için dermiyân olunan mehâzir nazar-ı dikkati câlibdir. Zât-ı devletlerinin bu bâbdaki mütâla'a ve nokta-i nazarları tavzîh ve tenvir-i meseleye medar-ı hakîkî olacağından eğer efendimizce mümkün ise bunların muhtasar bir surette ve Tahsin Bey oğlumuzun nezdinde bulunan şifre ile yirminci kolordu kumandanlığı ser levhasıyla ve şifre ile de İsmail Fazıl Paşa'ya hat ile emr ve iş'âr buyurulması menût-i terakkî-i ma'ârifî olan meyl ve arzu-yı bendegânem nezd-i sâmilince ma'lumdur. İşte bir arzunun sevkiyle Ankara'daki zükûr ve inâs mektepleriyle dârü'l-mu'allimât ve dârü'l-mu'allimîni birkaç kere ziyaret ve teftiş eyledim gerçi bu mekteplerin terakkiyatını Ankara gibi mahrum-ı irfân olan bir mevkiye nispetle yüksekçe gördüm. Fakat milletin irfân-ı istikbâliyesine cevap verecek derecede değildir. Bunun sebebi ise ekser muallim ve muallimelerle müdürlerin hakîkaten pek ciddî olan gayret ve iktidarlarına mütenâsiben ta'lim ve tedrisâtta semerât-ı matlûbenin iktitâf olunamaması mücerred vilâyet ma'ârif müdürünün gayretsizliğiyle leffen takdim olunan ve hey'et-i ta'limiyenin âcizlerine tavsiye etmiş oldukları itimad ve muhabbet üzerine nâm-ı âcizâneme hitâben vermiş oldukları gayrı resmî bir varakanın münderecâtından müstebân buyurulacak ahvâl-i şahsiyesi sebep ve illet olduğu tahakkuk ediyor. Binâberin re'y-i sâmilere tevâfuk ederse Ankara ma'ârif müdürünün başka bir mahalle celb ve tahvîliyle yerine muktedir ve fa'al Türklüğü sever bir müdürün tayin buyurulmasını ve vaktiyle Şam'da vali iken gayret ve hamiyet-i fevkalâdesini bi't-tecrûbe tasdik etmiş olduğum el-yevm İstanbul'da bulunan Beyrut ma'ârif müdüriyet-i muâvini müdürü Haşim Efendi'yi- buranın ma'ârif müdüriyetine tayini bir tevcîh-i vecîh olacağını ayrıca arz ve istirhâm ve şu vesîle ile kemâl-i ta'zim ve tebcîl ile mübârek ellerinizi öper ve âfiyet ve muvaffakiyet-i devletlerini Cenâbı Hakkın lutfundan temennî eylerim efendim.

Şubat 17 Salı

Devlet ve milliyetin sürüklendiği girdab-ı inkırâzdan kurtarmak vazîfe-i müşkülesi bize yani meb'ûsân-ı millete tevdi' ve bu vazife bizim tarafımızdan da kabul ve deruhde edilmiş olduğuna nazaran selâmet-i millet ya bizim kemâl-i intizâm ve metânet ve fedâkarlıkla sarf-ı mesai etmeliğimize vâbeste aksi takdirde.

[Son]